

Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları

Birinci Baskı
Aralık 2016 Mardin

ISBN
978-605-4202-25-6

BİLİM TARİHİ VE FELSEFESİ
Tarih ve Problemler

Editör
Doç. Dr. Ömer Bozkurt

İç Düzen ve Kapak Tasarım
Mustafa Akbaş

Matbaa Sertifika No: 22114

Baskı-Cilt
Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık
Amb. Dağ. San. ve Tic. Ltd. Şti.
www.mardinsesi.com.tr

Copyright© Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları
Mardin Artuklu Üniversitesi, Artuklu Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu Artuklu / Mardin
Tel : +90 482 2134002 • Fax : +90 482 2134004 • web : www.artuklu.edu.tr

Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Artuklu Akademi

GÜNLERİ

**BİLİM TARİHİ VE FELSEFESİ
SEMPOZYUMU**

(27-28-29 Kasım 2015)
Mardin

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI
Prof. Dr. Ahmet Ağırakça

SEMPOZYUM YÜRÜTÜCÜSÜ
Doç. Dr. Ömer Bozkurt

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU
Doç. Dr. Ömer Bozkurt
Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir
Yrd. Doç. Dr. Birgül Bozkurt
Yrd. Doç. Dr. Hacer Şahinalp
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Alıcı
Yrd. Doç. Dr. Eyüp Aktürk
Doktora Öğr. Mahmut Meçin

SEKRETERYA
Fakülte Sekreteri: Lokman Direkçi
Arş. Gör. Ferda Yıldırım
Arş. Gör. Bilal Toprak

Evrım Teorisi: Felsefi ve Teolojik Bir Deęerlendirme

Caner Taslaman*

Evrım Teorisi'nin mekanizmaları ve canlıların tarihiyle ilgili birçok hususun henüz tam aydınlatılmamış olduğunu düşünmekle beraber, mevcut bilimsel açıklamalar içinde Evrım Teorisi'nin en başarılı açıklama olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden kendimi "Evrım Teorisi'ne inanan-teist" kategorisinde görüyorum. Evrenin evrimine benzer şekilde tüm canlıların birbirinden evrimleştiklerini söyleyen bilimsel görüşte, Tanrı ve İslam inancım açısından en ufak bir sorun görmüyorum. Hatta bütün canlıları birbirine bağlayarak canlılar arasında birliğe işaret eden bu teoride müthiş bir güzellik olduğu kanaatindeyim.

Teizmin "Tanrı'nın kudreti her şeye yeter." inancına göre Tanrı'nın; türleri birbirlerinden bağımsız yaratması da evrimle yaratması da kimi türleri bağımsız kimilerini evrimle yaratması da mümkündür. Teistlerin, Evrım Teorisi'ne en düşmanı bile "Tanrı istese de evrimle canlıları yaratamaz." diyemez. Üstelik tektanrıci üç dinin mensupları, canlıların basit bir hammadenin (toprak ve suyun birleşimi olan çamur) dönüşümü sonucu oluştuğunu kabul ederler. Yani basitten kompleksin oluşturulması ve dönüşüm fikri teizme yabancı değildir. Üstelik ateistler tarih boyunca, aşağı yukarı bugünkü gibi bir evrenin ezelden beri var olduğunu savunmuşlardır. Oysa teizmde, aşama aşama oluşmuş (örneğin Kur'an'daki "yoktan yaratma", "altı dönem-

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

de yaratma”, “duman halinde bir durumdan yaratma” gibi ifadelerden bu aşamalı oluşum anlaşılır) bir evren kabul edildiği için aslında başta, evrimci yaklaşım ile teizm arasında bir ittifak bulunmaktaydı. Elbette ki, her evrimci yaklaşıma önem verenin Evrim Teorisi’ni kabul etmesi gerekmez, evrimci bir evren veya tarih veya kültür anlayışına sahip olmakla biyolojik Evrim Teorisi’ne inanmak arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bunların birine inanç veya inkâr, diğerine inanç veya inkârı gerektirmez. Fakat yine de bunlar, teizmin evrim fikriyle ilişkili Evrim Teorisi’ne karşı önyargılı olması için bir sebep olmadığını, hatta bu teoriyi bir teistin kabulünde, birçok kişinin iddia ettiğinin aksine, kolaylık olduğunu gösterir.

Bir an için bir kişinin satranç gibi bir oyunu icat ettiğini düşünelim. Bu kişinin, bu oyunu icat ettiği için her türlü hakka sahip olduğunu ve karşısındakilerle oynarken isterse kendi oluşturduğu kurallara tabi kalarak isterse karşısındakilerin taşlarına fiske atarak karşı tarafın taşlarını yok edip karşı tarafı yenebileceğini farz edelim. Aca-ba böylesi bir durumda, bu mucidin, oyunun kurallarını askıya alıp da karşı tarafın taşlarını fiske atarak yok etmesini mi yoksa kendi koyduğu kurallar çerçevesinde karşı tarafın taşlarını almasını mı bu kişinin daha becerikli olduğunun bir alameti sayarız? Birçok kişinin ikinci şıkkı seçeceğini ve oyunun kuralları çerçevesinde karşı tarafın taşlarının alınmasını daha üst bir beceri olarak değerlendireceğini zannediyorum. Belki de Tanrısal yaratış için de benzeri bir durum söz konusudur. Tanrı tüm doğa yasalarının yaratıcısıdır ve isterse bu yasaları askıya alarak isterse bu yasalar çerçevesinde müdahalelerde bulunabilir. Fakat doğa yasaları çerçevesinde müdahale eğer daha üst seviyede bir yaratış anlamına geliyorsa Tanrısal yaratışların bu şekilde gerçekleştiğini tahmin edebiliriz. Evet, bu bir analogi, analogi olmaktan kaynaklı eksikliklere sahip ve Tanrısal hikmetin neyi gerektirdiğini bilmiyoruz. Ama en azından Tanrı’nın doğa yasalarını askıya alabilecek olmasından hareketle askıya aldığına geçiş yapmanın hatalı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Evrin Teorisi’nin bilimsel kısmı bir kenara bırakılıp da bu konuya teolojik açıdan bakıldığında bu teoriye karşı “teolojik agnostik” (dinbilimsel bilinemezci) bir tavır takınılması gerektiği kanaatinde-

yim. Bununla, dinsel inanç açısından bu teoriyi kabul etmenin veya reddetmenin bir gereklilik olmadığını; bilimsel bulguları paranteze alan birinin, dinsel açıdan bu teoriye “bilinemezci” yaklaşımda bulunmasının tutarlı olduğunu ifade etmek istiyorum. Böylesi önyargısız bir tavırla bu teoriye yaklaşan kişi, bu teoriyi değerlendirirken herhangi bir dinsel endişeden uzak bir şekilde -Einstein’ın İzafiyet Teorisi’ni veya akışkanlar dinamiğini ele alırken olduğu gibi- ele alarak bir kanaate ulaşacaktır. Bu teoriyi bir teistin reddetmeye çalışması için teolojik bir sebep bulamıyorum. Öncelikle Tanrı’nın evrimle de canlıları yaratabilecek olması sebebiyle Tanrı’nın varlığı ile Evrim Teorisi’nin uzlaştırılabileceği bellidir. Bazıları, bu teoriyi reddetmek için teolojik sebebin kutsal metinlerdeki ifadelerden kaynaklandığını düşünebilir. Bu konuyu şimdilik paranteze almıştım fakat ilerleyen sayfalarda bu parantezi açacağım ve özellikle kendi ihtisas alanım olan İslam dininin temel inançları ve kutsal metni açısından bu teoriyi reddetmek için kutsal metin kaynaklı bir sebep olmadığını göstereceğim.

“Teolojik agnostisizmi” bazılarının yaptığı gibi Tanrı’nın tüm sıfatları için önermiyorum. Hiç şüphesiz kutsal metinler ve evren, sadece Tanrı’nın varlığını değil Tanrı’nın ilmi ve kudreti gibi birçok sıfatını da temellendirmektedir. Teolojik agnostisizmin, Tanrı’nın varlığına ve Tanrısal vahye aykırı olmayan hususlarda, eğer Tanrısal hikmetin neyi gerektirdiğini bilemiyorsak, en tutarlı yol olduğunu söyleyerek öneriyorum (elbette ki teistler, nelerin Tanrısal vahiy olduğu konusunda ortak bir görüşe sahip değiller; ben bu ifadeyle, vahiy bir bilgi kaynağı olarak gören kişi neye inanıyorsa onu kastediyorum). Tanrısal hikmet açısından türlerin bağımsız mı, birbirlerinden evrimle mi yoksa bunların bir karışımıyla mı yaratıldıklarını söyleyebilecek pozisyonda değiliz. “Teolojik agnostisizmi” Tanrısal hikmeti çözemediğimiz hususlar için öneriyorum ve Evrim Teorisi’ne karşı yaklaşımın da buna dâhil edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Fakat bilimsel verileri incelemeye geçtiğimde, bu teorinin başarılı bir teori olduğu kanaatine varıyorum ve bu teoriye teolojik açıdan agnostik olsam da bilimsel açıdan bu teoriyi iyi bir açıklama olduğu için benimsiyorum. Teolojik yaklaşımım, bana, bu teoriyi bilimsel açıdan

ele aldığım da agnostik kalmam gerektiğini söylememektedir fakat bu teoriye karşı ne şekilde tavır alırsam alayım bunun teolojik açıdan sorun olmadığını söylemektedir. Yani buradaki “agnostiklik” benim teoriye bakış açımı değil, salt teoloji açısından baktığımdaki tutumu göstermektedir.

Din-bilim ilişkisindeki (özellikle din felsefesiyle ilgili) sorunlara yaklaşımda, Tanrı'nın yaratma şekli hakkında teolojik agnostisizmin kullanılmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu yaklaşım, Evrim Teorisi'ne karşı alınacak tavır dışında, Tanrı-evren ilişkisinde Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alıp almadığı veya ruhun ayrı bir cevher olup olmadığı gibi konularda da kullanılabilir ve bu konulara yaklaşımda da “teolojik agnostik” bir tutumu öneriyorum. Bu yaklaşımın, din ile bilimin gereksiz yere çatıştırıldığı birçok konuda çatışmaları çözeceğine inanıyorum. Örneğin, böylece, Evrim Teorisi bilimin ve felsefenin tartışma alanına bırakılacaktır. Fakat bu yaklaşımı, sırf çatışmaları çözen bir yaklaşımın faydalarını düşünerek önermiyorum; aynı zamanda teolojik olarak, Tanrısal hikmeti bilemediğimiz konularda “Bilmiyorum” demenin en doğru tavır olduğunu düşündüğüm için bu yaklaşımı öneriyorum. Varlığı incelememiz sonucunda bunların bilinçle, kudretle ve yüksek bir ilimle tasarımılandıklarını anlayabiliriz. Fakat Tanrı'nın bu evreni ve içindekileri “nasıl” oluşturduğu konusunda aynı rahatlıkla konuşamayız. Tektanrılı dinlerin inananları için asıl önemli olan Tanrı'nın varlığını, ilmini, kudretini bilmektir. Tanrı'nın yaratışta hangi yolu kullandığı konusunda “teolojik agnostik” bir tavrın, üç dinin inananları için de bir sorun teşkil etmediği, hatta bu yaklaşımın benimsenmesi gerektiği kanaatindeyim.

1. Araçsal Sebeplerle Yaratma ve Mucizeler

Tektanrılı dinlerin kutsal metinlerinde anlatılan mucizelerin nasıl gerçekleştiği, Tanrı-evren ilişkisinin nasıl olduğuyla ilgili din felsefesi tartışmalarının içerisinde yer almaktadır. Mucizeler konusunu Evrim Teorisi ile ilişkilendirip tartışanlar olduğu için bu konuyu burada ele alacağım. “Mucize”, sözlük anlamı olarak başkasını aciz bırakmayı ifade eder. Kullanımda ise peygamber olduğunu iddia eden kişinin, doğruluğuna delil oluşturan fiil anlamına gelmektedir: Pey-

gamber, doğruluğunu kanıtlamak için olağanüstü bir iş yaparak inanmayanlara meydan okur ve inanmayanları aciz bırakır.¹ Mucize kavramının İngilizce karşılığı olan "miracle" da ilahi müdahaleyi ifade eden olağan dışı olaylar için kullanılır.² "Miracle" kelimesi etimolojik olarak "aciz bırakma" anlamını içermese de kullanımdaki anlamı "mucize" kelimesine karşılık gelmektedir.

Burada en çok tartışılan hususlardan biri, Tanrı'nın, mucize oluşması için doğa yasalarını askıya alıp almayacağı ile ilgilidir. Tanrı'nın doğa yasalarını ihlal etmeyeceğini, bu yasaları kısa bir süre için bile olsa askıya almayacağını düşünenler, -genelde- Tanrı'nın yarattığı bir süreç olarak Evrim Teorisi'ni savunmaya daha eğilimlidirler. Diğer yandan, Tanrı'nın doğa yasalarını bazen askıya alıp evrene müdahale ettiğini düşünenler, canlı türlerinin birbirlerinden bağımsız olarak yaratılmasını böylesi askıya alıcı bir mucize anlayışına bağlayarak savunabilirler. Fakat askıya alma görüşünü savunanların da Evrim Teorisi'ni reddetmeye çalışmaları için bir sebep olmadığı kanaatindeyim. Yasaların askıya alınıp mucize oluşturulduğunu düşünenler de, Tanrı'nın yaratışlarının çok büyük bir bölümünün, yasaların araçsal sebep olarak kullanılmasıyla oluştuğunu, yani yasalar askıya alınmadan oluştuğunu savunacaklardır. Örneğin etrafımızdaki her doğan kedi, anne ile babaya sahiptir ve annesi karnında onu bir süre taşır. Doğa yasalarının kimi zaman askıya alındığını savunan bir teist de etrafımızda gördüğümüz her bir kediyi Tanrı'nın yarattığı bir canlı olarak görecektir. Belki yasaların askıya alınması yaklaşımını savunanların bazıları, ilk yaratılmış bir kedi çifti olduğunu düşünerek (kutsal metinlerde bunu tarif eden bir ifade olmamasına rağmen) o çifti yasaların askıya alınmasıyla açıklamaya çalışabilirler. Fakat milyarlarca kediye karşın bu çift, Tanrısal yaratışın milyarda birinden azına karşılık gelmektedir. Araçsal sebepler olsa da bir teist için her doğan kedi Tanrısal bir yaratılıştır. Askıya alma yaklaşımını savunanlara göre de bu dünyadaki Tanrısal yaratışların çok çok ufak bir bö-

¹ İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s. 316.

² *Merriam Webster's Collegiate Dictionary*, Merriam Webster Massachusetts 1993, s. 742.

lümü yasaların askıya alınmasıyla gerçekleşmiştir ve insanlar arasında bunlara duyu organlarıyla tanık olanlar çok çok azdır. Öyleyse askıya alma yaklaşımını savunanlar, türlerin yaratılmasını yasaların askıya alınmasına bağladıklarında, genelde gerçekleşen yaratma yasalarına göre değil de istisnai olarak gerçekleşen askıya alarak yaratmaya göre türlerin oluştuğunu savunurlar. Fakat bir yaratışın nasıl gerçekleştiğini bilemiyorsak, en mantıklı yaklaşım, istisnai olarak gerçekleşen mümkün bir modelin yerine genelde olan bitene en yakın şekilde yaratışın gerçekleştirildiğini kabul etmektir, yani araçsal sebeplerin kullanımıyla açıklama aramaktır. Ayrıca bir şeyin mümkün olduğunu göstermek o mümkünün gerçekleştiğini göstermez. Mantıken falanca dağın arkasında bir fil sürüsü olması mümkündür ama bu imkân, bu dağın arkasında bir fil sürüsünü var etmez. Türlerin bağımsız yaratılışını mümkün gören kişinin yapması gereken şudur: Canlılar tarihiyle ilgili bulgulara bakmak ve delillerin, canlıların bağımsız yaratılışını mı birbirlerinden evrimle yaratılışını mı gösterdiğini araştırmaktır. Dinin içindeki hiçbir ilke ve anlatım, apriori olarak Evrim Teorisi'nin reddedilmesi gerektiği şeklinde bir anlayışla bilimsel verileri değerlendirmeyi gerektirmez.

Mucizelerin, yasalar askıya alınarak mı alınmadan mı oluşturulduğuna dair tartışmaya geri dönelim. Birçok teistin bu konudaki tartışmada sorguladığı, Tanrısal hikmetin ne şekilde olduğu, Tanrısal hikmetin doğa yasalarının askıya alınmasına kısa süre için bile olsa izin verip vermeyeceğidir. Birçok teolog ve felsefeci bu soruya farklı cevaplar vermişlerdir. Kutsal metinlerde "mucizeler" in doğa yasaları askıya alınarak mı alınmadan mı oluşturduğuna dair bir tarif yoktur. Kur'an'da doğa yasaları çerçevesinde gerçekleşen olaylar için kullanılan "ayet" kelimesi, peygamberlerin hasımlarını alt etmek veya inanana destek olmak için gösterdikleri sıra dışı olaylar için de kullanılır. (Kur'an çevirilerinde "mucize" diye çevrilen genelde "ayet" kelimesidir.) Sonuçta, mucizelerin doğa yasalarının askıya alınmasıyla veya alınmamasıyla oluşturduğuna kutsal metinlerdeki kelimelerin etimolojisinden yola çıkarak karar verilemez. Ancak doğa yasalarının neliğinin irdelenmesi ve gerçekleşen olayların yorumlanmasıyla bir kanaate varılmaya çalışılabilir.

Determinist bir evrende hiçbir boşluk yoktur: "A" hep "B"yi, "B" hep "C"yi belirler, "B" gerçekleştiği zaman arkasından ne geleceği bellidir, aksi bir durum mümkün değildir. Bu tip bir evrende Tanrı'nın evrene müdahalelerinin nasıl gerçekleştiği ile ilgili soru karşımıza çıkar. Evrenin yasalarının muhafazası ve Tanrı'nın evrensel yasaları araçsal sebepler olarak kullanması gibi Tanrısal müdahalelerin, determinist yasalar askıya alınmadan da mümkün olduğu birçok teist filozof ve teolog tarafından savunulduğu için en büyük sorun özellikle dinlerin Tanrısal müdahalelerin bir kısmının "mucize" şeklinde gerçekleştiği ile ilgili iddialarında ortaya çıkar. Teologlar genelde mucizeleri doğa yasalarının ihlali veya askıya alınması olarak anlamışlardır. Buna göre "B"nin "C"yi gerçekleştirmesi gerekirken "C" gerçekleşmez ve "M" gerçekleşir. Bilimsel olarak "C"nin "B" etkisinin sonucu olması gerekirken; söz konusu teologlar, "M"nin gerçekleştiğini söyledikleri için, materyalist-ateist kimi düşünürler, dinin bilime aykırılığını özetlenen bu hususa dayandırmışlardır.

Dinlere karşı yapılan bu itiraz sadece ateizmden değil, kimi zaman teolojik kökenli yaklaşımlardan da gelmiştir. Spinoza, doğa yasalarının, Tanrı'nın doğasının ve mükemmelliğinin bir sonucu olduğunu, Tanrı'nın bu yasalara aykırı hareket ettiğini iddia edenlerin, Tanrı'nın kendi doğasına aykırı hareket ettiğini söylemek gibi bir saçmalığa düşeceklerini söyler.³ Spinoza, doğa yasalarının, Tanrı'nın doğasından kaynaklandığını söylerken Descartes'ın etkisindedir.⁴ Fakat Descartes için Tanrı ile evren farklı cevherlerdi ve onun vurgusu, mekanik bir bilim anlayışını kurmak içindi, dolayısıyla mucizeleri inkâr etmek için böylesi bir yaklaşımı kullanmadı. Oysa Spinoza, monist idi, Tanrısal cevher ile doğayı özdeşleştirmişti. Bu yüzden, Tanrısal doğa ile doğa yasaları arasındaki geçişi doğrudandı ve mucizeleri doğa yasalarına aykırı gördüğü gibi, Tanrısal doğaya da aykırı görüyordu. Schleiermacher de teolojik sebeplerle, doğa yasalarının ihlali anlamındaki mucize anlayışının Hıristiyan teolojisinden çıkarılması

³ Benedictus de Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus*, Çev: Samuel Shirley, Brill Academic Publishers, 1997.

⁴ Rene Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınları, İstanbul 1984, s. 44.

gerektiğini savundu. O, nedenselliği mantıki bir zorunluluk olarak kabul etmişti ve evrensel her olguyu Tanrı'nın eseri olarak görse de bu olguların doğa yasaları çerçevesinde, bu yasalar ihlal edilmeksizin gerçekleştiğini savunmuştu.⁵ Gerek Spinoza gerek Schleiermacher, klasik fiziğin Newtoncu determinizm şeklinde hüküm sürdüğü evren anlayışının hâkim olduğu yıllarda yaşamışlardır ve felsefelerinde bunun etkisi vardır.

Fizikteki determinist yaklaşımın bize en doğru evren tablosunu sunduğunu düşünenlerin, gerek doğa yasalarının askıya alındığı gerek alınmadığı modellerle mucizeleri temellendirmeleri için birkaç farklı yaklaşım mümkün olabilir. Bu yaklaşımları şu şekilde sıralayabilirim:

a. Tanrı'nın mucizeleri gerçekleştirmek için bir süreliğine doğa yasalarını askıya aldığı söylenebilir. Buna göre Tanrı bir süreliğine bu yasaları askıya alıp peygamberlerin destekleneceği bir sistemi öngörmüştür. Tanrısal yasalar (Sünnetullah) doğa yasalarını da içeren fakat daha geniş bir anlamda anlaşılmalıdır. Bu bakış açısına göre Hz. Musa'nın denizi ikiye ayırması için mevcut yasalar durdurulmuştur.⁶ Tanrı, Hz. Musa için bu mucizeyi gerçekleştirerek, kendisinin doğa yasalarına hâkimiyetini ve istediği zamanda bu yasaları askıya alabileceğini göstererek insanlara kanıt sunmuştur. Bu yaklaşımda, doğa yasalarının bazen askıya alınması, Tanrısal yasaların ve Tanrısal sistemin bir parçası olduğu için bu durum, Tanrı'nın kendisiyle çelişkiye düşmesi olarak görülmez. Bu görüşte olanların Spinoza ve Schleiermacher'e verecekleri muhtemel cevap; onların, Tanrı'nın sistemi ve Tanrısal hikmet hakkında eksik bilgileriyle konuştukları, Newtoncu evren anlayışını Tanrısal Doğa'nın anlaşılması için tam güvenilir bir rehber olarak kabul etme hatasına düştükleri, şeklinde olacaktır. (Newton'un kendisi de Tanrı'nın kimi zaman doğa yasalarını askıya almak suretiyle mucizeler oluşturduğunu ifade etmiştir.) Mekanik kurallarla çalışan bir makinenin, bazen durdurulup, parçalarının, makinenin geliştirilmesi için değiştirilmesi gibi bir istisna, nasıl ma-

⁵ Friedrich Schleiermacher, *The Christian Faith*, T. and T. Clark Publishers, 1999.

⁶ Bkz. Tevrat, Çıkış 14-21; Kur'an-ı Kerim, Şuara Suresi, 26/63.

kinelerle ilgili daha geniş bir yaklaşım açısından, makinenin mekanik sistemine aykırı bir olgu olarak görülmemekteyse; aynı şekilde, peygamber yollamak gibi bir istisnanın, doğa yasalarının askıya alınması gibi bir istisna ile birleştirilmesi, Tanrı'nın en geniş anlamıyla sistemi (Sünnetullah) açısından bir çelişki oluşturmaz.

b. Tanrı evrende olacak her olayı önceden bilecek ve hesaplayabilecek bilgiye sahip olduğundan, en baştan her şeye müdahale ettiği de savunulabilir. Bu görüş, Tanrı'nın baştan müdahale ile varlıklar arası uyumu sağladığını⁷ söyleyen Leibniz'in felsefi sistemine benzer. Bu görüşün savunulması, İzafiyet Teorisi ile zamanın izafi olduğunun ortaya konulmasından sonra daha da kolaylaşmıştır.⁸ İzafi zaman anlayışına göre 13,8 milyar yıl önce (Big Bang'in tahmini başlangıç zamanında) yapılan bir müdahale ile bir olay olmadan bir saniye önce yapılan müdahale arasında ciddi bir fark kalmamıştır. Einstein ile mutlak zaman kavramı kırılmış, zamanın hız (özel izafiyet kuramı) ve çekim gücü (genel izafiyet kuramı) gibi değişkenlerden etkilendiği ortaya konulmuştur.⁹ Bu sarsıcı fikirler teorik platformda kalmayıp deneysel verilerle de desteklenmiştir.¹⁰ Tanrı'nın her an müdahale ederek veya en baştan her şeye müdahale ederek yaratışlarını gerçekleştirmesi arasında "mutlak zaman" kavramından dolayı bir fark olduğu sanılmıştır. İzafiyet Teorisi'nin zamanın mutlak olmadığını göstermesi, 13,8 milyar yıllık bir süreci önemsizleştirmesi açısından çok önemlidir. "Baştan müdahale" yaklaşımının, Einstein'dan sonra daha rahat savunulabileceği kanaatindeyim.

Baştan müdahale yaklaşımıyla Tanrı'nın, evrensel kanunları araçsal sebepler olarak kullandığını, bu kanunların hiç dışına çıkmadan birçok mucizeyi gerçekleştirdiğini savunmak mümkündür. Örneğin Hz. Musa'ya denizin ikiye ayrılmasını, Tanrı'nın, evrenin en başından planladığı ve gelgit olayındaki gibi fiziksel kanunları araçsal sebepler olarak kullanarak, bunu gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu

⁷ G. W. Leibniz, *Monadoloji*, Çev: Suut kemal Yetkin, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 9-11.

⁸ Albert Einstein, *İzafiyet Teorisi*, Çev: Gülen Aktaş, Say Yayınları, İstanbul 2001, s. 26-28 ; 57-59.

⁹ Albert Einstein, *İzafiyet Teorisi*, s. 20-22. ve 60-62.

¹⁰ Einstein, *İzafiyet Teorisi*, s. 46-50 ve 109-114.

yaklaşım ile Tanrı'nın baştan tüm detaylarını planladığı bir evrim ile canlıları yarattığı veya tüm detayları baştan planlayarak türlerin bağımsız yaratılışlarını sağladığı ve bunları, doğa yasalarını hiç askıya almadan gerçekleştirdiği de savunulabilir. Tanrı'nın baştan her şeye müdahalesi ile her an her şeye müdahalesi arasında istenilen sonucu gerçekleştirmek açısından bir fark olmadığını düşünürsek, Tanrı'nın her an müdahale ile gerçekleştirebildiği şeylerin tümünü baştan müdahale ile de gerçekleştirmiş olabileceğini kabul etmek durumunda kalırız. Tanrı'nın evrensel mekâna aşkın olmasına rağmen her yerine müdahale edebildiğine inanan dindarlar için, Tanrı'nın zamana aşkın olmasına rağmen her anına müdahale edebildiğine inanmakta bir sorun olmaması gerekir. Tanrı'nın fiziksel süreçleri araçsal sebepler olarak kullanması, Etienne Gilson'un deyimiyile bir işçinin bir aleti kullandığı gibi maharetle kullanması veya Karl Barth'ın yaklaşımıyla doğanın Tanrı'nın hizmetçisi olması;¹¹ Tanrı'nın istediği her türlü yaratışı (evrimci, bağımsız veya ikisinin karması) ve her türlü mucizeyi, bu aracıyı askıya almadan gerçekleştirmiş olmasının mümkün olduğu anlamını taşır. Bu yaklaşım, doğa yasaları askıya alınmadan Tanrı'nın müdahalelerinin gerçekleşmesine olanak tanıdığı için, Spinoza ve Schleiermacher'in bahsedilen eleştirilerine maruz kalmadan, mucizelere veya türlerin Tanrı'nın seçtiği herhangi bir yöntemle yaratılmış olmalarına inanmayı mümkün kılar. Böylece Tanrı inancı adına herhangi bir yaratılış modeline itiraz etmenin yanlış olduğu da anlaşılır.

c. Tanrı'nın mucizeleri gerçekleştirmek için melekleri aracı olarak kullanmasına vurgu yapılarak da mucizelerin nasıl gerçekleştiği açıklanmaya çalışılabilir. Gerek Eski Ahit'te, gerek Yeni Ahit'te, gerekse Kur'an'da Tanrı'nın birçok mucizeyi melekler aracılığıyla gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Melekler fizik-ötesi varlıklar olarak algılandıkları için melekler aracılığıyla müdahale doğa yasalarının askıya alınması anlamına gelebilir. (O zaman bu maddede ifade edilenle ilk madde aşağı yukarı aynı yaklaşım olmaktadır.) İnsanların otoyol için dağların şeklini veya enerji için barajlarla ırmakların akışını de-ğiş-

¹¹ Aktaran: Ian G. Barbour, *When Science Meets Religion*, Harper Collins Publishers, New York 2000, s. 160.

tirmeleri gibi meleklerin, Tanrısal irade doğrultusunda mucizelerin gerçekleşmesinde veya türlerin yaratılmalarında aracı sebepler oldukları ileri sürülebilir.

Deney ve gözlem, insan dışında gözlemleyemediğimiz melekler gibi varlıkların olduğunun yanlışlanmasını da doğrulamasını da içermez. Melekler bilimsel bir araştırmanın konusu değildirler. Varlıkları hakkındaki bilgi kutsal metinlere olan inançlardan kaynaklanmaktadır. Tanrı'nın, mucizeleri melekler aracılığıyla gerçekleştirdiğine dair iddia, Tanrı merkezli bir ontolojide, Tanrı-evren ilişkisinin nasıl kurulmuş olabileceğine veya mucizelerin nasıl gerçekleşmiş olabileceğine dair imkânları gösteren bir açıklamadır. Meleklerin fizik-ötesi varlıklar olduğu ve onların kullanıldığı her müdahalenin, doğa yasalarının askıya alınması yoluyla gerçekleşen bir müdahale olduğu düşünülebilir. Bu düşüncenin haklı olma ihtimaliyle beraber haklılığı kesin olmayan bir yönü de bulunmaktadır. Doğa yasalarını sadece bilinen fizik yasalarıyla sınırlarsak bu iddia doğru gözükmemektedir. Swinburne'ün de dikkat çektiği gibi, doğa yasaları Newton ve Einstein fiziğinde öngörülenden daha komplike olabilir.¹² Bu yüzden Tanrı'nın doğrudan veya melekler aracılığıyla müdahalesinin ne şekilde doğa yasalarının askıya alınması anlamına geldiğini söylemek de oldukça zordur. Çünkü doğa yasalarının ne olduğunu tam olarak bilebildiğimizi söyleyemeyiz. Eğer doğa yasalarının askıya alınması söz konusuysa bile, Tanrı'nın doğrudan müdahalesinde olduğu gibi (ilk maddede değinilen müdahale şekli), bu aracı varlıklarla müdahale, peygamberlerin aracılığıyla mucizeler gösterilmesi veya türlerin yaratılması gibi durumlar için oluşturulmuş istisnai bir müdahale şekli olarak düşünülebilir.

Buraya kadar incelenen üç madde, klasik fiziğin determinist anlayışına göre işleyen evrende mucizelerin oluşumunun ve türlerin yaratılışının nasıl açıklanabileceği ile ilgiliydi. Diğer yandan, fiziğin 20. yüzyıldaki gelişmelerinden sonra, klasik fiziğin determinist anlayışı sorgulanmaya ve doğa yasalarının aslında "olasılıksal yasalar"

¹² Richard Swinburne, *The Existence of God*, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 230.

olduğu söylenmeye başlanmıştır.¹³ Bu yaklaşım, baştan müdahaleye vurgu yapmaya gerek bırakmadan “mucize” olarak nitelendirilen Tanrısal müdahalelerin, yasalar askıya alınmadan gerçekleşmiş olabileceğini açıklamak için olanaklar sunmaktadır.

2. Olasılıksal Yasalar, İndeterminizm ve Mucizeler

Fizikteki yasaların olasılıksal karakteri olduğu, ilk olarak 19. yüzyılın sonunda, fiziğin en temel yasalarından olan (kimilerince en temel yasası)¹⁴ Entropi Yasası ile ifade edilmiştir. Termodinamiğin ikinci yasası olan Entropi Yasası, özellikle Clausius’un çalışmaları sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya konuldu. “Entropi” terimini ilk kullanan da odur. Bu yasayla, enerjinin, sürekli, daha çok kullanılabilir bir formdan daha az kullanılabilir bir yapıya doğru değiştiği söylenir. Evrende düzensizlik sürekli artmaktadır ve bu, tek yönlü tersinemez bir süreçtir. Evrendeki enerjinin tüm değişimlere karşı sabit kaldığını söyleyen birinci yasa bir eşitlikle belirtilmesine karşın, evrendeki enerjinin sürekli daha düzensiz bir hale doğru değiştiğini söyleyen (düzensizliğin artışı, entropinin artışı veya pozitif entropi değişikliği olarak ifade edilir) ikinci yasa eşitsizlikle belirtilir. Aslında Clausius başta, enerjinin korunumu yasası gibi entropinin korunumu yasasını bulacağını umuyordu ama sonuçta evrenin, entropinin korunmaması yasası ile yönetildiğini gördü.¹⁵ Bunu ifade eden formülde, evrendeki entropinin (S) değişiminin, sürekli olarak tek yönlü ve artış halinde olduğunun belirtilmesi için sıfırdan büyük olduğu söylenir.

Einstein’a göre, Newton mekaniğinin en büyük başarısı ısı hareketlerine uygulanmasıdır. Bu başarı moleküllerin davranışlarını

¹³ Ilya Prigogine, *Keskinliklerin Sonu*, Çev: İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

¹⁴ Arthur Eddington, Entropi Yasası’nın, tüm doğa yasaları içinde en önemli yere sahip olduğunu söyler. Eddington, evren hakkındaki bir teorinin, Maxwell’in formülleriyle, hatta daha önceden yapılmış bazı deneylerle uyumsuz olsa bile doğru olma şansının bulunabileceğini ama Entropi Yasası ile çelişiyorsa hiçbir şansının olmadığını söyler. Bakınız: Arthur Eddington, *The Nature of The Physical World*, Macmillan, New York 1929, s. 74.

¹⁵ Michael Guillen, *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*, Çev: Gürsel Tanrıöver, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2001, s. 213-215.

açıklayan kinetik teoride ve mikroskobik yapılardan hareketle makroskopik sistemleri açıklamayı amaçlayan istatistiksel mekanikte gözlemlenir.¹⁶ İlginç bir şekilde bu kadar kesin bir yasa olan entropi, aslında olasılıksal bir yasadır. Isının tek yönlü akışı gibi moleküllerin dağılmasına (diffusion) yönelik hareketlerde, her bir molekülün hareketini hesap etmek imkânsızdır. Söz konusu olan katrilyonlarca molekülden çok daha fazlasıdır; bu moleküllerin birbirleriyle çarpışmaları gibi etkenleri, her bir molekül için hesap etmek mümkün değildir. Fakat söz konusu olan o kadar çok moleküldür ki, dağılmaya bağlı olasılıkçı entropi kanunları hep güvenilir sonuç verir. Dünyadaki hava moleküllerini ele alalım, aslında çok düşük bir olasılık olarak, dünyadaki hava moleküllerinin Atlantik Okyanusu üzerinde toplanması ve tüm dünyanın havasız kalması olasılığı vardır fakat bu olasılık imkânsız denecek kadar azdır ve korkulacak bir şey yoktur. Ünlü bilim insanı George Gamow, tek bir odadaki hava moleküllerinin, odanın tek bir yarısında toplanma olasılığının bile adeta imkânsız olduğunu şu şekilde göstermiştir: Bir odada yaklaşık 10^{27} (milyar x milyar x milyar) molekül vardır. Her bir molekül için odanın bir yarısında bulunmanın olasılığı $\frac{1}{2}$ olduğundan, tüm moleküller için bu olasılık $(\frac{1}{2})^{10^{27}}$ dir. Hava moleküllerinin saniyede 0.5 km hızla hareket ettikleri ve 0.01 saniyede odadaki dağılıklarının 100 kez karıştığını hatırlayalım. Tüm bu moleküllerin odanın bir yarısında toplanması için gereken süre $10^{299.999.999.999.999.999.999.999.998}$ saniyedir, eğer bu süreyi evrenin yaklaşık olarak toplam yaşı olan 10^{18} saniye ile mukayese edersek, neden böylesi bir olasılığa imkânsız dediğimiz anlaşılabilir.¹⁷ Gamow'un tek bir odanın bir yarısında moleküllerin toplanmasının olasılık hesapları açısından imkânsızlığı için (matematikte 10^{50} 'de 1'den küçük olasılıklar genelde imkânsız kabul edilir) verdiği örneğe bakarak, dünyanın tüm havasının Atlas Okyanusu üzerinde toplanmasından bahseden örneğimin ne kadar imkânsız olduğu rahatça anlaşılabilir. Moleküllerin dağılımında ortaya çıkan bu tip he-

¹⁶ Albert Einstein, *The Theory of Relativity and Other Essays*, MJF Books, New York 1997, s. 30.

¹⁷ George Gamow, *1-2-3 Sonsuz*, Çev: C. Kapkın, Evrim Yayınevi, İstanbul 1995, s. 212-213.

saplar, Entropi Yasası'nın olasılıksal bir yasa olmasına karşın neden kesin bir fizik yasası olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Entropi Yasası ile en temel doğa yasalarının determinist bir nedensellikte beraber olasılıkçı bir tarzda işlediği anlaşılmıştır. Buna göre, az önce bahsedilen Atlantik Okyanusu üzerinde tüm havanın toplanması gibi olasılıklar, moleküllerin hareketiyle ilgili bilimsel yasalara ters olduğu ve olasılığı mevcut olmadığı için değil, bu olasılık çok çok düşük olduğu için dikkate alınmazlar. Fakat olasılığın düşüklüğü, olasılıkların rastgele gerçekleştiği düşünülerek ifade edilir. Rastgele atılan bin zarın altı gelme olasılığı çok düşüktür ama zarları bilinçli bir şekilde altı olarak koyabilen biri için düşük olasılıklar bağlayıcı değildir. Teizm, Tanrı'yı evrenin yaratıcısı, doğa yasalarının koyucusu ve koruyucusu olarak görür. Bu anlayışa sahip biri, doğadaki oluşumların olasılıklarının belirleyicisi olarak Tanrı'yı görüp mucizeleri açıklayabilir. Böylesi bir mucize açıklaması, moleküllerin hareketiyle ilgili bir doğa yasasının askıya alınması anlamını taşımayacağı için, daha önce doğa yasalarının askıya alınması hakkında zikredilen itirazların hiçbiri bu anlayışa karşı ileri sürülemez. Hiç şüphesiz dindar bir kişi, dindar bir topluluğu yok etmek için gelen düşman bir topluluğun havasız bırakılmak suretiyle öldürülüşünü "mucize" olarak nitelendirecektir fakat görüldüğü gibi böylesi bir olgunun gerçekleşmesi için doğa yasalarının askıya alınmış olması gerekmez.

Özellikle şunu belirtmemde fayda var: Ben, Tanrı'nın mucizeleri böyle gerçekleştirdiğini veya gerçekleştirmediğini ileri sürmüyorum. Doğa yasaları askıya alınmadan mucizenin mümkün olduğunu göstermek, mutlaka Tanrı'nın bu şekilde mucizeleri oluşturduğu anlamını taşımaz. Fakat doğa bilimlerindeki gelişmelerle ortaya çıkan evren tablosunun, düşük olasılıklar olarak mucizeleri içinde barındırdığını ve böylesi bir mucize anlayışının, mucizelere karşı getirilen "doğa yasalarına aykırı olma" itirazını geçersiz kılacağını göstermek istiyorum. Spinoza ve Schleiermacher gibi doğa yasalarının askıya alınmasını teolojik sebeplerle kabul edemeyenler de, ortaya çıkan bu sonuç karşısında kutsal metinlerin mucize anlayışını kabul edebilirler. Örneğin Entropi Yasası'nda çok önemli bir yere sahip olan, yüksek sayıdaki moleküllerin hareket tarzını ve Hz. Musa'nın denizi yar-

masını bir arada düşünelim. Aslında denizin içinde rastgele hareket eden birçok molekül vardır. Denizin ortasından çizeceğiniz hayali bir çizginin sağındaki moleküllerin istisnasız hepsinin daha sağa, soldaki moleküllerin istisnasız hepsinin daha sola hareket ettiğini düşünebiliriz. Moleküllerin böylesi bir hareketinde deniz yarılır ve de moleküllerin hareket tarzıyla ilişkili hiçbir yasa ihlal edilmemiş olur. Bu tarz durumları göremiyor olmamızın sebebi bunların olası olmaması değil, olasılığının imkânsız denecek kadar düşük olmasıdır. Ama olasılıkların bilinçli belirleyicisi olarak Tanrı'yı gören bir anlayış için, olasılıkların düşük olması sorun olmayacaktır. Böylesi bir mucize oluşumunda, gözlenen; doğada ortaya çıkan, beklenmeyen ve sıra dışı olan, fakat moleküllerin hareket yasalarına da aykırı olmayan olgudur. Mucizenin oluşumu, çok çok düşük olasılıkların seçimi ile gerçekleştiği için bu anlayış, mucizelerin olağanüstülüğüne gölge de düşürmez.

Görüldüğü gibi determinist bir evren tablosu ve Newton ile Einstein'ın formülleriyle uyumlu bir evrende bile mucizenin yeri vardır. 20. yüzyılda ortaya konan kuantum formülleriyle ise evrenin indeterminist ve olasılıksal yapıda olduğunu ileri sürenler olmuştur. Kuantum Teorisi'nin bu yorumu üzerinde ittifak olmadığını ve en ünlü fizikçilerin bile bu konuda birbirlerine muhalefet ettiklerini belirtmeliyim. Kuantum belirsizliklerinin (uncertainty), bizim bilgi eksikliğimizden kaynaklanıp subjektif-indeterminist bir duruma mı, yoksa doğada gerçekten var olan objektif-indeterminist bir duruma mı karşılık geldiği hala tartışılmaktadır. Doğanın objektif-indeterminist yapıda olduğunu düşüneni yaklaşım, Tanrı'nın evrene müdahalesinin bu "belirsizliklerin belirlenmesi" suretiyle gerçekleştiğinin düşünülmesine olanak verir. Sonuçta olasılıksal yasalarla işleyen bir evrende, doğa yasalarına uygun Tanrısal müdahale "olasılıklardan belli olasılığın seçilimi" ile temellendirilebilecekken; belirsizliklerin olduğu bir evrende Tanrısal müdahale "belirsizliğin belirlenmesi" ile açıklanmaya çalışılabilir.

Kaos Teorisi ile ilgili çalışmalarda da gösterildiği gibi, evrenin bir yerindeki çok küçük sayılabilecek bir değişim bile evrenin başka yerinde çok büyük değişimlere sebebiyet verebilir. Kelebek Etkisi

(Butterfly Effect) ismiyle meşhur olan bu yaklaşıma göre Şam'da kanatlarını çırpıp bir kelebek İstanbul'da bir kasırgaya sebebiyet verebilir.¹⁸ Sonuçta Tanrısal müdahale ile Tanrı'nın tüm evreni kuşatan bilgisi birleştirilirse, bir kelebeğin yönünü değiştirecek kadar bir müdahale ile -kelebeğin zihninde kuantum seviyesinde yapılacak müdahalelerle bir yönlendirme veya kuantum seviyesinde müdahalelerle bir hava akımı oluşturulup kelebeğin yönü değiştirilerek- kutsal metinlerde bahsedilen, bazı kavimlerin yok edilmesine sebebiyet verecek nitelikte bir kasırganın nasıl oluşturulduğu izah edilebilir. Kelebek Etkisi ile ifade edilen etki "başlangıç durumundaki şartlara hassas bağımlılık" olarak da dile getirilir. Fizikte bunun önemi anlaşılmadan önce, halk arasında böylesi bir etkinin varlığı sağduyu ve basit gözlemlerle fark edilmişti. Halk arasındaki şu söz de bunu ifade etmektedir:

Bir mız bir nal kurtarır
Bir nal bir at kurtarır
Bir at bir er kurtarır
Bir er bir cenk kurtarır
Bir cenk bir vatan kurtarır!¹⁹

Kaos Teorisi'nde Kelebek Etkisi determinist yasalar çerçevesinde ele alınır. Kaos Teorisi ile Kuantum Teorisi bir arada ele alınırsa,²⁰ büyük sonuçlar verecek ufak değişimler, Tanrı'nın "belirsizlikleri belirlemesi" ile açıklanmaya (indeterminizm sürece dâhil edilmeye) çalışılabilir. Burada önemli nokta, aşağıdan-yukarı bir etki tarzının ne kadar önemli sonuçlar verebileceğini görebilmektir. Madenin küçük parçacıkları, etraflarındaki küçük parçacıklarla ve ortamla, çarpışma şeklindeki ilişkilerinde, bize göre kısa bir süre olan birkaç saat içinde katrilyonlarca ilişkiye girerler. Kuantum Teorisi'nin yaygın Kopenhag yorumunun gösterdiği gibi evrensel yasalar özlüklerinde olasılıksal bir yapıya sahipse, katrilyonlarca sayıdaki etkileşim esnasında olasılıklara müdahaleyle çok büyük bir fark oluşturulabilir. Bu yaklaşımda, doğanın özünde belirsiz olanlar belirlendiği için hiç-

¹⁸ James Gleick, *Kaos*, Çev: Fikret Üçcan, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2003, s. 15-16.

¹⁹ Gleick, *Kaos*, s. 18.

²⁰ Bu iki teorinin birleştirilmesi ve bunla ilgili sorunlar üzerine son 10-20 yılda geniş bir literatür oluşmuştur.

bir doğa yasasının askıya alınması söz konusu değildir. Dünyanın etrafında uçan ve aynı yere gelen bir roketi düşünelim; eğer bu roketin yörüngesi derecenin trilyonda biri kadar sapış gösterirse ilk turda önemli bir fark olmaz, ancak trilyonlarca tur sonra başlangıçtaki yörüngeyi tam ters yönde takip edecek kadar bile fark oluşur. Olasılıklara bilinçli müdahale ile yapılacak küçük değişiklikler, çok yüksek sayıda tekrarlandığında ve bilinç ile bir amaca göre olasılıklar seçildiğinde çok büyük değişiklikler ve umulmadık sonuçlar oluşabilir.

Entropi Yasası'nın olasılıksal yapısı ile Kuantum Teorisi'nin olasılıksal yapısı ve bunlara dayalı mucize temellendirmelerinde altı çizilmesi gereken önemli bir fark vardır. Entropi Yasası göz önünde bulundurularak verilen örneklerdeki gibi mucize tanımlamaları ile determinist bir evrende "olasılıkların seçilmesi" ile mucizelerin nasıl oluşabileceği gösterilebilir. Kuantum Teorisi göz önünde bulundurularak yapılan mucize tanımlamaları ile ise indeterminist bir evrende "belirsizliklerin belirlenmesi" suretiyle mucizelerin nasıl oluşabileceği gösterilebilir. Entropi Yasası'nda olasılıklar ve şans, epistemolojik durumumuzdan kaynaklanır; Kuantum Teorisi'nde ise olasılıklar ve şansın, epistemolojik mi ontolojik mi olduğu tartışmalıdır (yaygın Kopenhag yorumuna göre ontolojiktir).

Determinist bir evrende, eğer doğa yasalarını askıya almayan bir Tanrı anlayışı savunulacaksa; o zaman Tanrı'nın, baştan evrendeki bütün müdahaleleri yaptığı ve zamanı geldiğinde imkân olarak mümkün olan mucizelerin gerçekleştiği gibi bir modeli kabul etmemiz gerekir. Oysa Kuantum Teorisi'nin en çok kabul edilen yorumundan esinlenerek evrende "objektif belirsizlikler" in varlığını kabul edersek; Tanrı'nın, baştan müdahale etmeden de yasaları askıya almadan da doğa yasalarına aykırı olmayan "mucizeleri" gerçekleştirdiği savunulabilir. Buna göre, Entropi Yasası'na dayanarak daha önce verdiğim iki örnekteki moleküllerin, bu sefer Kuantum Teorisi'nin yasaları çerçevesinde "belirsizliklerin belirlenmesi" suretiyle hareket ettirilip mucizeler oluşturulduğu savunulabilir: İlk örnekteki hava molekülleri, "belirsizliklerin belirlenmesi" suretiyle yönlendirilip peygamber düşmanları yok edilebilir. İkinci örnekteki gibi ise "belirsizliklerin belirlenmesi" suretiyle moleküller hareket ettirilip deniz

yarılır. Bazı mucizelerin doğa yasaları çerçevesinde nasıl oluşmuş olabileceğinin gösterilebilmesi için Entropi Yasası ve Kuantum Teorisi'nin bir arada ele alınması enteresan bir yaklaşım olacaktır.

Ben, böylesi bir yaklaşımın savunulmasının teolojik olarak zorunlu olduğunu düşünmüyorum. Bu yüzden, burada doğa yasaları çerçevesinde mucizelerin nasıl gerçekleştirilmiş olabileceğine dair aktardığım örneklerle, öyle gerçekleştiklerildiklerine dair bir görüşü savunmuyorum. Fakat böylesi bir mucize açıklaması, David Hume gibi mucizeleri, doğa yasalarının ihlal edilmesi olarak tarif ederek karşı çıkanlara mucizelerin, doğa yasaları çerçevesinde düşük olasılıkların gerçekleştirilmesi anlamına da gelebileceğini ve doğa yasalarının ihlal edilmesi anlamını taşımayabileceğini göstererek gerekli yanıtı verir. Ayrıca bu yaklaşım, teolojik sebeplerle doğa yasalarının ihlal edilmesi anlamında mucize yaklaşımına karşı çıkan Spinoza ve Schleiermacher gibi filozofların itirazlarına da kapıyı kapayacak bir yaklaşımdır. Benim mevcut fizik yasaları hakkındaki düşüncem, bu yasaların "kendi içinde evrene" tam olarak karşılık geldiklerini söyleyen yaklaşımdan ve fizik yasalarını, sadece insan zihninin ürünü matematik modeller olarak²¹ tanımlayarak, "kendi içinde evrene" bu yasaların karşılık gelip gelmemesine aldırılmayan, sadece gözlemlerin açıklanmasına odaklanan araçsalcı yaklaşımdan farklıdır. Bilimin hedefi, birinci yönelimde olmalıdır fakat insani sınırlılıklarımız "kendi içinde evreni" tam olarak anlamamıza olanak vermemiştir. Bu yüzden, kendimi, Barbour'un kendisiyle beraber Bohr'u da dâhil ettiği "kritikçi realist" (critical realist) sınıfın içinde görüyorum.²² Buna göre, fizik yasaları, "kendi içinde evreni" kısmen temsil ederler; fizik yasaları gerçeğe bir yakınlaşmadır ama tam olarak gerçeğin resmini vermezler.²³

²¹ Stephen Hawking, *Ceviz Kabuğundaki Evren*, Çev: Kemal Çömlekçi, Alfa Yayınları, İstanbul 2002; Stephen Hawking, *A Brief History of Time*, Bantam Dell Publishing Group, New York 1988.

²² Ian G. Barbour, *Religion in an Age of Science*, Harper and Row Publishers, New York 1991, s. 99.

²³ Kendimi "kritikçi realist" olarak tanımlarken, Barbour gibi bilimin amacını sadece anlamakla sınırlayıp, doğayı kontrol ve öngörülerde bulunmayı bilimin amaçlarından dışlamıyorum.

Makronun fiziği ile mikronun fiziği arasındaki paradoksal yapı çözümlenmeden "realist" bir bilim anlayışının mümkün olmaması ve "kendi içinde evrenin" gerçekliğine aldırmayan araçsalci yaklaşımın kabul edilemez olması gibi nedenlerle, kendimi "kritikçi realist" olarak görüyorum. Newtoncu yaklaşımda bilim insanı kâşiftir, orda bulunmayı bekleyen yasaları bulur, gösterir. Hawkingci yaklaşımda ise bilim insanı mucide daha yakındır, yasalar keşfedilecek bir nesne gibi beklemez; onlar, zihnin ürünleridir. Benim gibi düşünenlerin yaklaşımına göre ise bilim insanı, kâşif olsa da keşfedilen nesnenin sırlarına tam vâkıf olmamızda önemli güçlükler vardır. Bizim durumumuz, bir araziye sadece uçaktan çıplak gözle görüp yere inemeyen birine veya bir fili sadece dokunarak algılayıp da göremeyen bir köre veya bir bestenin notalarını okuyup da müziğini dinleyemeyen sağıra benzetilebilir. Bilimsel teorilerimiz "kendi içinde evren" hakkında bilgiler sunarlar ama bu sunum eksiktir; durum belki de örneklerimdeki kadar karamsar değildir ama Laplace'ın bilimsel teoriler hakkındaki optimizminden "kritikçi realizmin" gerçeğe daha yakın olduğundan kuşku duymuyorum.

3. Tanrısal Müdahalenin Şekli Hakkında Teolojik Agnostisizm

"Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alıp almadığı" hakkındaki soruya cevap vermek için doğa yasalarının tam olarak neyi ifade ettiklerinin keşfedilmiş ve fizik yasalarımızın buna ne kadar yaklaşmış olduğunun belirlenmesi gerekir. Oysa bu husus özellikle modern fiziğin mikro alanındaki gelişmelerle iyice karmaşıklaşmıştır. Tanrı'ya inanan bir dindar, Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alarak veya almayarak evrene müdahale ettiğini savunsa da; kendi savunduğunun tam aksi şıkkın da Tanrı isterse mümkün olduğunu kabul etmek durumundadır. Hiçbir dindar, "Tanrı doğa yasalarını askıya alarak veya askıya almadan, türleri yaratamaz veya mucizeleri oluşturamaz." diyemez.²⁴ Sonuçta, yine, Tanrı için iki türlü şıkkın da mümkün

²⁴ Hıristiyan dünyada olduğu gibi Evrim Teorisi'nin İslam dünyasında ilk duyulduğu dönemden itibaren bu teoriye inanmanın dini inanç açısından sorun teşkil etmediğini belirten İslam düşünürleri olmuştur. İsmail Fenni bunlara örnektir: Alper Bilgili, "An Ottoman Response to Darwinism: İsmail

olduğu fakat Tanrısal hikmetin, bu şıklardan hangisinin tercih edilmesini gerektirdiğini bilemeyeceğimiz bir durumla karşı karşıyayız. Ben Evrim Teorisi'ne karşı tavırda olduğu gibi, bu hususta da "teolojik agnostisizmi" öneriyorum. Evrim Teorisi'ne karşı teolojik olarak agnostik olsam da bilimsel verileri incelediğim zaman Evrim Teorisi'ni en başarılı bilimsel açıklama olarak kabul ettiğim gibi, Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alıp almayacağına teolojik olarak agnostik olan birisi felsefi bir pozisyon olarak bu iki yaklaşımdan birini tercih edebilir. Bir konuda teolojik olarak agnostik kalmakla, teolojik açıdan her iki pozisyondan birinin tercih edilmesinde sorun olmadığını ifade etmeye çalışıyorum. Fakat teoloji dışında bilimsel, sezgisel veya felsefi yollarla da kanaat sahibi oluruz; bunlar da bir konudaki kararımızı belirlerler. Bir konuda teolojik agnostisizmi benimseyen birisi, o konuda bu diğer kaynaklarla hangi sonuca varılırsa varılsın, o sonucun teolojik görüşüyle bir çelişkisi olmadığını kabul etmiş demektir.

Tanrı'nın mucizeleri "nasıl" yarattığını, bu mucizeleri gözleyenler bile açıklayamazlar. Gözlenen mucizedir fakat nasıllığı değildir. Örneğin Hz. Musa'nın denizi ikiye yarıdığını gözlemleseydik bile, bunun "nasıllığı" bize yine meçhul olurdu. Tanrı'nın bu mucizeyi, doğa yasalarını askıya alarak mı yoksa askıya almadan mı yarattığını yine söyleyemezdik. Doğa yasalarının neliği hakkındaki bilgimizin sınırları ve makroda seyrettiğimiz olguların moleküler seviyesindeki oluşumlarını gözleyemememiz; denizin yarılması gibi mucizeleri görsek bile, bunların doğa yasalarının askıya alınması anlamını taşıyıp taşımadığını söyleyemeyeceğimiz anlamına gelir.

İlaveten, kutsal metinlerdeki ifadelerden yola çıkarak da Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alıp almadığına dair bir şey söylemek mümkün değildir; bu konuda da "teolojik agnostisizmi" savunmamın bir nedeni budur. Üç tektanrılı dinin kaynakları incelendiğinde, bu metinlerde doğanın mekanik işleyişindeki tüm olağan hadiselerin (yağmurların, rüzgarların...) Tanrı'nın yaratışları olarak sunulduklarını, sadece olağandışı veya olağanüstü hadiselerin Tanrısal yaratılış olarak sunulmadığını görmek mümkündür. Kutsal metinlere göre bir

Fenni on Islam and Evolution", *British Journal for the History of Science*, Vol: 48, No. 4, 2015, s. 565-582.

bitkinin bitişi de -sırf ilk bitkinin yaratılması değil- aynen Hz. Musa'ya denizin yarılması gibi Tanrısaldır. Kutsal metinlerin şu bölümleri buna delildir:

O Allah ki bulutlarla gökleri kaplar, yer için yağmur hazırlar, dağlarda ot bitirir. Hayvanlara, çığırtan karga yavrularına yiyeceklerini verir. (Eski Ahit, Mezmurlar, 147, 8-9.)

Siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız; zira O, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır. (İncil, Matta, 5, 45.)

Şimdi ekmekte olduğunuzu gördünüz mü? Onu sizler mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz? Eğer dilemiş olsaydık, gerçekten onu bir ot kııntısı kılardık, böylelikle şaşar kalırdınız. (Kur'an-ı Kerim, Vakıa Suresi, 56/63-65.)

Türlerin oluşumunu örnek olarak alalım; tektanrılı dinlerin hepsi, sadece türlerin ilk canlılarını değil, canlıların her birini Tanrı'nın yaratışlarının ürünleri olarak görürler. Sürüngenlerin yumurtadan çıkması, tek hücrelilerin bölünerek üremesi veya memelilerin cinsel ilişkileri gibi yeni canlıların oluşumunu belirleyen sebeplerin hiçbiri, tektanrılı dinlere inanan teistleri, Tanrı'nın tüm varlığı, bu araçsal sebepler ile yarattığı düşüncesinden vazgeçirmez. İbn Rüşd gibi birçok teist filozof, nedensellik ilkesi sayesinde Tanrı hakkında bilgi edindiğimizi düşünmüşler ve "hikmeti" nedenleri bilmek olarak tarif etmişlerdir.²⁵ Bu yüzden İslam dünyasının İbn Rüşd'ünden Hıristiyan dünyada klasik fiziğin kurucusu Newton'a kadar birçok teist filozof ve bilim insanı, determinist yasaları Tanrısal iradeye karşıt görmek bir yana, bu yasaların mahiyetinin anlaşılmasına Tanrısal hikmeti ve sanatı anlamamız açısından önem atfetmişler ve bu yasaların işleyişini, Tanrı'nın sürekli koruması ve sürekli yaratması ile mümkün görmüşlerdir.

Bazı teistler, determinist doğa yasalarının askıya alındığını ve bu askıya alınmayla türlerin ve mucizelerin yaratıldığını düşünebilirler ama doğa yasaları askıya alınmadan yaratılışın gerçekleştiğini savunan birinin ateist olduğunu iddia edemezler. Çünkü tektanrılı

²⁵ İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı*, Çev: Kemal Işık-Mehmet Dağ, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998 s. 24-30; Hüseyin Sarioğlu, *İbn Rüşd Felsefesi*, Klasik, İstanbul 2003, s. 112.

dinlerin her birinde, sebeplerin (doğa yasaları gibi) Tanrı'nın kullandığı araçlar olduğuna dair inanç vardır. Bir teist, doğan bir aslanı, Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak görebiliyorsa; ilk aslanın, başka bir kedimsi canlıdan doğması gibi bir olasılığı da bu canlının Tanrı tarafından yaratılmasına aykırı olarak görmemelidir. Teist dinlerin hiçbirisi, Tanrı'nın yaratışlarını, fiziki süreçlerin askıya alınmasıyla sınırlamazlar. Tam aksine, gerek Eski Ahit'te gerek Yeni Ahit'te, gerekse Kur'an'da fiziksel süreçler olarak gözlenen tüm oluşumların Tanrısal iradenin kontrolü altında gerçekleştiği ifade edilir. Dinler sadece ilk insanı değil, doğan her insanı tüm özellikleriyle Tanrı'nın yaratışlarının eserleri olarak görürler. Anne ve babanın cinsel ilişkisi ve annenin bebeği karnında taşıyarak doğurması gibi mekanik süreçlerin hiçbirisi, Tanrısal yaratışa aykırı kabul edilmez. Bu yüzden teistlerin, sanki inançları, yasalar çerçevesindeki oluşumların dışında oluşumlar bulmaya bağlıymış gibi çırpınmaları hatalı olur. Çünkü o zaman, yasalar çerçevesinde işleyen süreçlerin Tanrı'nın iradesine bağlı olmasını adeta inkâr ediyorlarmış gibi bir noktaya gelirler.

Teist ontolojinin çok geniş imkânlar tanıyor olması mevcut tartışmaların en önemli kaynağıdır. Tanrı ontolojinin merkezine konulunca; Tanrı'nın, melekleri kullanarak evrene müdahale ettiği de doğrudan evrene müdahale ettiği de baştan nedensel zincirle oluşacak sonuçları en son noktasına kadar hesaplayıp baştan müdahale ile tüm oluşumları belirlediği de fizik yasalarının içindeki olasılıkçı işleyişte belli olasılıkları seçerek müdahale ettiği de fizik yasalarını Tanrısal sistemin daha genel yasaları gereği askıya alıp müdahale ettiği de fizik yasalarını araçsal sebep olarak kullanarak müdahale ettiği de ve tüm bu olasılıklardan veya sayamadığım başkalarından oluşacak birleşimlerle farklı şekilde müdahaleler ettiği de düşünülebilir. Tektanrılı bir dine inanan bir teist, hangi olasılık doğru olursa olsun, Tanrı'nın, mucizeleri ve türleri yarattığını kabul eder. Kutsal metinlerdeki "mucize" anlatımlarıyla ilgili farklı yorumlar, türlerin yaratılışı ile ilgili evrimci veya bağımsız yaratılışçı seçeneklerin her birini seçen dindarlar olsa da; tektanrılı dinlerin hepsi, Tanrı'nın merkezde olduğu bir ontolojide ve Tanrı'nın aktif olarak Yaratıcı,

Şekil Verici, Belirleyici olduğu Tanrı-evren ilişkisinde ittifak halindedirler.

Teistlerin, kendi ontolojilerinin imkân tanıdığı tüm alternatifleri değerlendirmeleri gerekir, sırf ateistlere karşı pozisyon almak için türlerin oluşumu için doğa yasalarının askıya alındığı bir yaklaşımı savunmaları hatalı olacaktır. Asıl önemli olan, ateistlere en zit modeli savunmak değil Tanrısal hikmete en uygun modeli savunmaktır. Teistlerin ontolojisinin geniş imkânlarından dolayı, teistler ile ateistlerin arasındaki temel ayırım doğa yasalarının çerçevesinde oluşumların gerçekleşip gerçekleşmediği meselesinde değildir. Temel ayırım -daha önce ayrıntılıca ele alındığı gibi- teistlerin, araçsal sebep olarak gördükleri fizik yasalarını da bu yasalar aracılığıyla oluşan canlı ve cansız doğayı da bilinçle ve kudretle oluşturulmuş bir planın ürünleri olarak görmelerine karşın ateistlerin, bilinçli planlamayı reddedip, arka arkaya gelen tesadüflerle canlı ve cansız doğayı açıklamalarındadır. Teistler, canlı ve cansız doğanın planlandığını ispatlarsa, mucizelerin gerçekleşebileceğini ve türlerin yaratılışını (bunların hangi yolla gerçekleştiğini değil) temellendirmekte bir sorun yaşamayacaklardır. Tanrı'nın, türleri, bağımsız yaratacak gücü olduğunu temellendirmek, Tanrı'nın hikmetinin bağımsız yaratılışı gerektirdiği anlamını taşımaz. Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alabilecek olması ise aldığı anlamını taşımaz.

Doğa yasaları oluşturulduktan sonra askıya alınabilmesi, Tanrı merkezli bir ontolojinin olanağıdır ama mecburiyeti değildir. Bu konudaki "teolojik agnostik" tavrın, dindarların Tanrı anlayışları ve din anlayışları açısından olumsuz hiçbir sonuç doğurmadığı ve "Tanrı için her şey mümkündür." ilkesinden dolayı bu yaklaşımın en tutarlısı olduğu kanaatindeyim. Hangi şık seçilirse seçilsin Tanrı'nın sıfatlarıyla ilgili görüş değişmediğinden, gerek evrim gerek mucizeler konusunda teolojik agnostik pozisyonu benimsemek, en doğrusu olarak ve bilim-din ilişkisinde gereksiz problemleri çözmede güvenli bir yol olarak gözükmektedir.

4. İslamiyet Açısından Evren'in ve Dünya'nın Yaşı

Kur'an'da geçen "altı gün" ifadesindeki "gün" kelimesinin Arapçası "yevm"dir ve hemen fark edileceği gibi aynı dil ailesinden gelen

Arapça ve İbranice’de, “gün” kelimesi, ortak bir kökene sahiptir. “Yevm” kelimesinin; 24 saatlik gün gibi zaman dilimlerini de ifade ettiği İslam bilginlerince de belirtilmiştir.²⁶ Kur’an’da elli bin yıllık bir süreç için de, bin yıllık bir süreç için de “yevm” kelimesinin kullanılması, “altı gün” kavramıyla “altı uzun devir” kastedilebileceğine dair bir anlayışı zaten oluşturmuştur.²⁷ İlgili Kur’an ayetleri şöyledir:

*Gökten yere her işi O çekip çevirir. Sonra sizin saymakta olduğunuz bin yıla denk bir günde O’na yükselir.*²⁸

*Melekler ve Ruh, süresi elli bin yıl olan bir günde O’na yükselirler.*²⁹

Kur’an’daki “gün” kelimesinin bu kullanılışı, bu kelimenin uzun zaman dilimlerini ifade etmesinin yanında, modern bilimin önemli keşiflerinden olan zamanın izafiliğine de bir işaret olarak algılanmıştır.³⁰ Zamanın izafiliği, zaman ile ilgili yanılgılarımızın kaynağında, zamanı, herkes için, her yerde, her şartta aynı ontolojik mutlaklığa sahip zannetmemizin olduğunu öğretmiştir.

Usher’in kronolojisine ve Hz. Âdem’in yaşadığı dönemi gösteren bir takvime sahip olmayan İslam âleminde, yerbiliminin Dünya’nın yaşlı olduğuna dair verileri ve fosilbilimin bunu destekleyen delilleri, bir bilim-din çatışmasına sebep olmamıştır. “Yaşlı Dünya Yaratılışçılığı” ve “Genç Dünya Yaratılışçılığı” şeklinde Hıristiyan âlemindekine benzer ciddi boyutta bir bölünmenin ve tartışmanın İslam âleminde yaşandığına rastlanmaz.

Dünya’nın ve Evren’in yaşı ile ilgili tespitler birçok ayrı hesaplama yönteminin neticesinde elde edilmiştir. Bu yöntemlerle varılan sonuçlar arasında ufak tefek farklılıklar olabilse de sonuçlar Evren için 13,8 milyar yıl, Dünya için 4,5 milyar yıl civarında bir tarihi vermektedir.³¹ Big Bang Teorisi’nin doğruluğunu ispat eden ve Evren’in

²⁶ Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller ve Kur’an*, Çev: Mehmet Ali Sönmez, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 214-216; Şakir Kocabaş, *Kur’an’da Yaratılış*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 92.

²⁷ Kuran Araştırmaları Grubu, *Kur’an Hiç Tükenmeyen Mucize*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2004, s. 73-76.

²⁸ Kur’an-ı Kerim, Secde Suresi, 32/5.

²⁹ Kur’an-ı Kerim, Mearic Suresi, 70/4.

³⁰ Kuran Araştırmaları Grubu, *Kur’an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 73.

³¹ William B. Drees, *Beyond The Big Bang*, Open Court Publishing, Illionis 1993,

çok sıcak ve çok yoğun başlangıçtan sürekli genişleyerek bu hale geldiğini gösteren aşamalar için milyarlarca yıl geçmesi gerektiği oldukça iyi temellendirilmiş bilimsel verilerle anlaşılmıştır.³²

Modern bilimin verileri ile Evren'in ve Dünya'nın yaşının milyarlarca yıl ile ifade edilmesi gerektiğinin ortaya konulması, Evren'in ve Dünya'nın yaşını binlerle ifade eden "Genç Dünya Yaratılışçılığı"nın savunmanın imkânının kalmadığını göstermektedir. Türlerin bağımsız yaratılışını savunanların önemli bir kısmı da zaten Kutsal Metinler açısından Dünya'nın yaşlı olmasının bir sorun teşkil etmediğini söylemişlerdir. Durum böyleyken Evren'in ve Dünya'nın yaşlı olduğuna dair verileri, "dinlere" karşı bir delilmiş gibi sunmak hatalı olacaktır. Dünya'nın ve Evren'in yaşı ile ilgili tartışmalar, başından beri Evrim Teorisi ile iç içe geçmiştir; bu yüzden konumuz açısından özel bir yere sahiptir.

5. Kutsal Metinler ve Türlerin Yaratılışı

Daha önce de vurgulandığı gibi dinler, aracı sebepler ile yaratılan her şeyi Tanrı'nın yaratışının bir parçası görürler. Çünkü aracı olarak kullanılanlar da tüm süreç de Tanrı'nın eseridir; ilk kiraz ağacı kadar, tüm kiraz ağaçları ve meyveleri de Tanrısaldır. Bu yüzden, insan türünü şimdilik paranteze alırsak, diğer türlerin birbirlerinden evrimleşmiş olmasının, Tanrı inancı ve kutsal metinler açısından bir sakıncasının gösterilemeyeceğini rahatlıkla söyleyebilirim. Bir anne ve babadan doğan canlı, kutsal metinler açısından, türün ilk yaratılmış üyesi kadar Tanrı'nın yaratışının bir eseridir. O zaman dinler için her canlının "bağımsız yaratılışı"nın savunmak bir ihtiyaç değildir.

Bir anne ve babadan doğmuş olmak dinler için nasıl aracı sebep olup, Tanrı'nın yaratmasına ters düşmüyorsa bir türün diğer bir türden oluşumunu (evrimini), Tanrısal yaratışa aykırı görmek için de bir sebep yoktur. Kutsal metinlerde birçok zaman aracı sebeplerle oluşan olaylar -yağmurun yağması, bitkilerin büyümesi, canlıların rızıklanması gibi- Tanrı'nın yaratışları, Tanrı'nın gerçekleştirdiği

s. 219; Ralph A. Alpher, Robert Herman, *Genesis of The Big Bang*, Oxford University Press, New York 2000, s. 18-19.

³² Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2003, s. 30-84.

süreç ve olaylar olarak sunulur. Kutsal metinler bu tip anlatımlarla doludur, örnek olarak bu metinlerden birkaç pasajı aktarayım:

Hayvanlar için ot ve insan işine yarayan sebze çıkarır, ta ki yerden yiyecek. (Eski Ahit, Mezmurlar, 104, 14.)

Balta ile kesen adama karşı balta övünür mü? Testere kullanan adama karşı testere kendini büyütür mü? (Eski Ahit, İşaya, 10, 15.)

Allah gökten su indirdi, ölümünden sonra yeri onunla diriltti, söyleneni anlayan bir topluluk için bunda gerçekten bir delil vardır. (Kur'an-ı Kerim, Nahl Suresi, 16/65.)

Sizin için hayvanlarda da elbette ibretler vardır, size karınlarındaki sindirilmiş gıdalar ile kan arasından, içenlerin boğazından kolaylıkla kayan dupduru bir süt içirmekteyiz. (Kur'an-ı Kerim, Nahl Suresi, 16/66.)

Eski Ahit'in Mezmurlar bölümünde, sebze ve ot gibi canlı unsurların Tanrı tarafından yerden bitirildiği söylenir. Kur'an'da Nahl Suresi'nde, yağmurun yağışı da hayvanların süt verip insanın onu içmesi de Tanrı'nın gerçekleştirdiği lütuflar olarak nitelendirilir. Ne bir Yahudi ne de bir Hıristiyan, sebzelerin büyümesinde tohum ekme ve sulama gibi sebepleri inkâr eder; ne de bir Müslüman, bir hayvanın süt vermesi için o hayvanın bir dişi ile bir erkekten doğmuş olması gerektiğini, beslenmesi ve sütünün sağılması gibi sebeplerin olduğunu inkâr eder. Fakat bu üç dinin inananları, tüm bahsedilen sebepleri, Tanrı'nın yaratışındaki araçsal sebepler olarak gördükleri için, Tanrı'nın sebzeyi yerden bitirmede veya insana süt vermede, tüm araçsal sebepleri anmadan doğrudan sebzeyi kendisinin bitirdiğini ve sütü verdiğini söylemesini doğal karşılarlar. Kutsal metinlerde canlılarla ilgili süreçler ve tarihsel birçok olay, Tanrı'nın kullandığı araçsal sebeplere değinilmeden anlatılır. Bu yüzden Eski Ahit'in İşaya bölümünde, balta ile testerede övünecek bir şey olmadığı, asıl marifetin bu aletleri kullananda olduğu söylenir. Bu analogi ile balta ile testere, Tanrı'nın kullandığı araçsal sebeplere benzetilir ve insanın balta ile testere kullanarak gerçekleştirdiği işler, balta ile testerenin eseri olarak algılanmadıkları gibi Tanrı'nın, doğada ve tarihte gerçekleştirdi-

diği olaylarda kullandığı araçsal sebeplerin de Tanrı'ya nispetle bir ehemmiyetlerinin olmadığını dersi verilir.³³

Eğer birisi, Tanrı'nın canlıları ortak bir atadan türetip, birbirlerinden evrimleştirerek yarattığını; evrimleşmenin, aynı her bir canlının annesi ile babasından doğuşu gibi "araçsal sebep" olduğunu söylerse, bu iddiaya karşı kutsal metinlerden ve teolojilerin temel inançlarından aleyhte hiçbir kanıt bulamayacağımız kanaatindeyim. Bu iddiaya, kutsal metinlerden aleyhte kanıt getirilememesi, bu iddiayı kutsal metinlerin doğruladığı anlamına gelmez. Çünkü böyle bir iddia için, ayrıca kutsal metinlerin bu konuyu açıkça anlatmış olması gerekirdi.

6. Kur'an'da Âdem

Kur'an'ın ifadeleriyle Evrim Teorisi'nin çeliştiğini ifade edenler, Âdem'in "Ol" emriyle yaratıldığını, bunun ise Tanrı'nın Âdem'i doğrudan yarattığını gösterdiğini söylerler. Ayrıca Âdem'in topraktan yaratılmasının evrim ile yaratmaya aykırı olduğunu ifade ederler. Bu görüşün yanlış olduğu yüzeysel bir Kur'an okumasıyla bile hemen anlaşılmaktadır. İlgili ayet şöyledir:

*Şüphesiz Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "Ol" demesiyle o da olur.*³⁴

Kur'an'dan Allah'ın "Ol" emriyle dilediğinin oluşacağını anlıyoruz. Fakat bu, bahsedilen oluşumun, dünyevi zaman olarak "bir anda" gerçekleştiği anlamına gelmez. Allah'ın "Ol" emrinin, yani iradesinin yeterli olduğu anlamına gelir. Bazı çevirmenler, Kur'an'da geçen "Ol" emirlerinden sonra gelen Arapça "Fe" ifadesini "Hemen" diye çevirmişler ve çeviri "Ol demesiyle hemen olur" şeklinde yapılmıştır. Fakat Kur'an'da birçok yerde geçen "Fe" ifadelerini incelediğimizde, bu ifadenin "sonralık, bunun üzerine" anlamlarına geldiğini ama geçtiği hemen her yerde bir sürecin mevzu bahis olduğunu görürüz. Birçok kişiyi yanıltan "anında, hemen" anlamına gelen kelimelerle "Fe" ifadesinin çevirileri düzeltilmelidir. Ayetlerde kastedilen Allah'ın "Ol"

³³ Robert C. Newman, "Progressive Creationism", *Three Views on Creation and Evolution*, ed. J. P. Moreland-John Mark Reynolds, Zondervan Publishing House, Michigan 1999, s. 156-157.

³⁴ Kur'an-ı Kerim, Âli İmran Suresi, 3/59.

emrini takiben, Allah'ın dileğinin kayıtsız, şartsız gerçekleşmesidir, yoksa bu gerçekleşmenin süresiz olduğu anlaşılmamaktadır. Nitekim Kur'an'dan Allah'ın gökleri ve yeri altı günde (devirde) yarattığını anlıyoruz.³⁵ Diğer yandan göklerin ve yerin yaratılışı için "Ol" emrinin yeterli olduğu da şu ayetlerden anlaşılmaktadır:

Gökleri ve yeri yaratan, onların bir benzerini yaratmaya kadir değil mi? Elbette, O, yaratandır, bilendir. Bir şeyi dilediği zaman, Onun emri yalnızca "Ol" demesidir, o da olur.³⁶

Einstein'ın İzafiyet Teorisi ile zamanın mutlak olmadığı, çekim gücü ve hız gibi evren içindeki olgulardan etkilendiği teorik bazda ortaya konulmuş³⁷ ve sonra deneysel verilerle de bu teori desteklenmiştir.³⁸ Evren içinde bile değişkenliği olan zamanın, Tanrı'yı bağlayıcı bir niteliği olduğu düşünülemez. Bu yüzden de Tanrı'nın "Ol" emrinden, dünyevi süreçte anındalığı anlamak için makul bir sebep yoktur. Evren 13,8 milyar yaşındadır ama bu, Tanrı'nın katında bir "Ol" emrinin karşılığıdır. Kur'an'da "Ol" emri, İsa'nın yaratılışı anlatılırken de kullanılmıştır:

Meryem dedi ki: "Rabbim, çocuğum nasıl olur benim? Bana hiçbir insan dokunmadı ki!" Allah cevap verdi: "Allah dilediğini işte böyle yaratır. Bir iş ve oluşa karar verdiğinde sadece ona "Ol" der; olur."³⁹

İsa'nın dünyaya gelmesi "Ol" emrine tabidir ama Kur'an'da da anlatıldığı gibi annesi Meryem onu rahminde belli bir zaman süreci boyunca taşımıştır. Tüm bunlar gösteriyor ki Âdem'in "Ol" emriyle yaratılışından onun dünyevi süre olarak "bir anda" yaratıldığını anlamamız gerektiği sonucunu çıkaramayız.

Daha önce de belirttiğim gibi kutsal metinlerde anlatıldığı şekliyle Âdem ile eşinin yaratılışının Evrim Teorisi'ne aykırı olduğunu söylemek, bütün kutsal metin yorumcularının paylaştığı bir kanaat değildir. Kutsal metinler için Tanrı'nın varlığı, yaratılıştaki merkezi rolü asıl önemli unsurlardır; Tanrı'nın yaratma metodu olarak kabul

³⁵ Kur'an-ı Kerim, Araf Suresi 7/54; Hud Suresi, 11/7; Yunus Suresi,10/3; Furkan Suresi, 25/59; Secde Suresi, 32/4; Hadid Suresi, 57/4.

³⁶ Kur'an-ı Kerim, Yasin Suresi, 36/81-82.

³⁷ Einstein, *İzafiyet Teorisi*, 26-28 ve 57-59.

³⁸ Einstein, *İzafiyet Teorisi*, 46-50 ve 109-114.

³⁹ Kur'an-ı Kerim, Âli İmran Suresi, 3/47.

edilen bir Evrim Teorisi görüşünü, Kur'an'a dayanarak inkâr etmek mümkün gözükmemektedir. Kutsal metinlerde birçok zaman "araçsal sebepler" anılmadan Tanrı'nın yaratışı anlatılır. Örneğin Kur'an'da, Allah'ın Zekeriya'yı "bir şey değilken yarattığı" söylenir.⁴⁰ Bu ifadenin; Zekeriya Peygamber'in anne ve babasının, doğum öncesi evrelerinin, çocukluğunun yok sayılması anlamına gelmediği açıktır. Eğer Âdem'in yaratılışı için de benzer bir durumun olduğu ve "evrim" gibi aracı bir sürece atıf yapılmadan -çünkü bu süreci de yaratan Tanrı'dır- anlatımın yapıldığı söylenirse, buna Kur'an'a dayanarak itiraz etmek mümkün değildir. Kısacası Kur'an'daki "Ol" emrinden hareketle Evrim Teorisi aleyhinde bir delil getirmek mümkün değildir.

Bu arada yukarıda zikredilen ayetle ilgili yanlış bir anlamın daha düzeltilmesi gerekmektedir. Bazıları Âli İmran Suresi 59. ayetteki "İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir" ifadesinden hareketle Hz. İsa'nın babasız oluşuyla Hz. Âdem'in babasız oluşu arasında bağlantı kurmak istemişlerdir. Buradan ise Hz. Âdem'in annesiz-babasız olduğuna ve evrimin bir parçası olmadığına sıçrama yapmaya çalışmışlardır. Fakat bu ayet, bu şekilde anlaşılmaya kalkılırsa, Hz. İsa'nın annesi vardır ve hatta doğumu Kur'an'da anlatılmaktadır. O zaman bu açıdan bir benzetme yapılırsa, Hz. Âdem'in anne karnında bir süreç geçirdiğini de söylemek zorunda kalmaz mıyız? Bu ayetin öncesi okunduğunda, ayetin öncesindeki birçok ayette Hz. İsa ile ilgili anlatımlar olduğu gözükür, yani odak noktası Hz. Âdem değil Hz. İsa'dır. Ayette düzeltilmeye çalışılan Hz. İsa ile ilgili yanlış inançtır. Hz. İsa ile ilgili yaygın yanlış inancın ise onun tanrısal özü olduğu iddiası olduğunu biliyoruz. O zaman, bu ayetin adeta şöyle dediğini anlamak makul değil midir? "Siz İsa'ya tanrısal bir öz atfediyorsunuz ama onun özü aynı Âdem gibi topraktır yani o tanrısal öze sahip değildir, Âdem ile aynı öze sahiptir." Eğer ayetin, bu konuyla ilgili değil de Hz. İsa'nın annesiz doğmasıyla ilgili olduğu düşünülürse o zaman şöyle de anlaşılabilir: "Siz İsa'nın annesiz doğumunu anlamıyorsunuz ama Âdem'i toprak gibi bir hammaddeden yaratan için böylesi bir yaratılışı gerçekleştirmek çok basittir." Bu arada "Âdem" ifadesinin, birçok müfessirin de dikkat çektiği gibi, insan türünü temsilen kullanılmış olabile-

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim, Meryem Suresi, 19/9.

ceğine ve hep belirttiğimiz gibi topraktan yaratılmanın bir süreç ifade etmesinin, bu şekilde yaratılışın muazzamlığına gölge düşürmediğine, toprağın canlılığı ortaya çıkartacak potansiyele sahip olmaması durumunda hiçbir şekilde evrimin canlıları ortaya çıkartamayacağına dikkat edelim. Kısacası bu ayetten hareketle insan türünün evrimin dışında olduğuna geçiş yapmak için bir sebep gözükmemektedir.

Bahse konu ayetten dolayı Evrim Teorisi'ne karşı çıkışların en önemli sebebi ise ayette "topraktan yaratılma"dan bahsedilmesi olmuştur. Birçok kimse bu ifadenin evrim ile yaratılışa aykırı olduğunu zannetmiştir. Oysa dikkatli bir şekilde Kur'an okunduğunda; Âli İmran Suresi 59. ayette Âdem'in topraktan yaratıldığına dikkat çekilmesinin yanında Hac Suresi 5. ayette "Sizi topraktan yarattık" denilerek, Müminun Suresi 12. ayette "İnsanı çamurdan yarattık" denilerek, Rum Suresi 20. ayette "Sizi topraktan yaratması" denilerek, bütün insanlığın toprak ve sudan (yani çamurdan) yaratıldığına dikkat çekildiğini görürüz. Hepimizin toprak ve sudan yaratılmasını sadece ilk insanla sınırlamaya çalışmaktansa bütün insanların toprak ve sudan nasıl yaratıldığını açıklamak ayetlerin açık anlamlarına uygun bir yorumlama tarzı olacaktır. Aslında bunun açıklaması çok basittir ve topraktan yaratılışımız her gün gözümüzün önünde gerçekleşmektedir. İşin doğrusu birçok zaman gözlerimizin önündeki en açık ve en basit yorumu tercih etmek yerine zorlama yorumların peşinde koştuğumuz için yanılmaktayız. Yediğimiz gıdalar ya hayvansal ya da bitkisel kökenlidir. Tohumu toprağa ekilen bitki, toprağı ve suyu (çamuru) değişime uğratarak kendi bedenini oluşturur; bu bitkileri yiyen hayvanlar da bunları değişime uğratarak kendi bedenlerini oluşturur. Bu gıdaları yediğimiz zaman, aslında hayvanların ve bitkilerin bedenlerini yemiş oluyoruz ve vücudumuzda, bu canlıların bedenlerinin parçaları olan protein gibi yapıtaşları değişerek bizlerin vücudunun birer parçası oluyor. Vücudumuzda her dakika yüz milyonlarca hücre ölmekte ve yüz milyonlarca yeni hücre oluşmaktadır. Bunların hammaddesi ise çamurun değişime uğraması olan yediğimiz bitkisel ve hayvansal gıdalardır, yani biz de her an çamurun değişime uğramalarıyla oluşmaktayız. Her bir insanın vücudu, her an, hayvan ve bitki bedenlerinden oluşmaktadır; yediğimiz elma ve tavuk "biz" olmakta-

dır. Zaten bu yüzden de bizim bedenimizde olup da toprakta olmayan hiçbir element mevcut değildir. Ayetler bu kadar basit şekilde anlaşılabilir ve bu şekildeki anlayış, neden ayetlerde, bütün insanların toprak ve suyun bileşimi olan çamurdan yaratıldığının ifade edildiğini çok daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Kur'an'daki ifadelerden dolayı Evrim Teorisi'ne karşı çıkılması gerektiğini söyleyenlerin en temel itirazlarının cevabı bu kadar basittir.

Kur'an yorumcularının bir kısmı Hz. Âdem'in bu dünyamızın dışında bir cennette (cennet ifadesi "bahçe" anlamına gelmekte ve Kur'an'da birçok kez dünyadaki bahçeler için de kullanılmaktadır) yaratıldığını söylemelerine karşın, benim de kendilerine katıldığım bazı yorumcular Hz. Âdem'in yaratıldığı "bahçe"nin bu dünyada olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun önemli bir delili, Bakara Suresi'nin 30. ayetinde Âdem'in yeryüzüne "halife" ("sonradan gelen" anlamına sahiptir) atandığının ifade edilmesidir.⁴¹ Âdem'in işlediği günahın sonra "hubut"unu (mekan değiştirmek, inmek, halden hale geçmek) ifade eden Bakara Suresi 36. ayeti; "Âdem'in cenneti" gökyüzünde diyenler yukarıdan aşağı inmiş, "yeryüzü cenneti" (bahçesi) diyenler ise dünya içinde yer değiştirme anlamında yorumlamışlardır.⁴² Buradaki "hubut" ifadesini, dünya içindeki bir yer değiştirme olarak anlamının daha doğru olduğu kanaatindeyim. Nitekim aynı "hubut" fiili, Kur'an'da; Hz. Nuh ve yanındakilerin gemiden inmesi⁴³ gibi dünyanın içindeki bir yer değiştirme için, ayrıca Hz. Musa ve yanındakilerin şehre inmesi⁴⁴ gibi dünya içindeki bir yer değiştirme için kullanılmıştır. (Tevrat'ın Tekvin bölümünün, 2. babı 7 ve 8'de de Âdem'in yeryüzünde yaratıldığı ifade edildiği için, Kur'an'daki ifadeleri Âdem bu Dünya'da yaratılmış gibi yorumlayan müfessirlerin Yahudi ve Hıristiyan dininin teolojileriyle de uyumlu olduğu söylenebilir.) Toplu olarak Kur'an ayetleri incelendiğinde, Âdem'in bu Dünya'da yaratıldığı anlaşılmaktadır. Âdem'in bu Dünya'da yaratıldığına dair düşünce, Tanrı'nın bu Dünya'da yarattığı bir evrimle tüm türleri ve insanı ya-

⁴¹ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul 1997, s. 129-131.

⁴² İsmail Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 84-85.

⁴³ Kur'an-ı Kerim, Hud suresi 11/48.

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 2/61.

rattığını savunan “teist evrimciler”in yaklaşımı ile daha uyumludur. Fakat kimi müfessirlerin Evrim Teorisi’nden hiç haberdar olmadan bu görüşü savunduğu da unutulmamalıdır.

7. Tek Bir Çiften Türeme ve Evrim Teorisi

Kur’an’da, Âdem’in eşinin, onun kaburga kemiğinden veya yanından yaratıldığıyla ilgili bir ifade yer almaz. Ayrıca Âdem’in eşinin isminin Havva olduğu da Kur’an’da yer almaz. “Nefs’i vahide” ifadesinin geçtiği aşağıdaki Kur’an ayetleri, bu konuyla ilgili tartışmalarda gündeme gelmiştir:

*Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan, ondan eşini yaratan ve her ikisinden çok sayıda erkekler ve kadınlar türetip yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.*⁴⁵

*O, sizi tek bir nefisten yarattı ve kendisiyle durulup yatışması için ondan eşini var etti...*⁴⁶

Bu ayetlerde geçen “tek bir nefisten” (nefs’i vahide) yaratılma⁴⁷ ifadesini birçok tefsirci aynen Tevrat’ta olduğu gibi Hz. Âdem’den alınan bir materyalden eşinin yaratılması olarak anlamışlardır. Benim de kendilerine katıldığım bazı yorumcular ise Kur’an’ın bu şekilde yorumlanmasının İsrailiyat tesiri altında gerçekleştiğini, nefisten eş yaratılmasından kastın erkek ile kadının aynı canlı türü olarak yaratılması olduğunu söylemektedirler.⁴⁸ Kur’an’ın şu ayetlerindeki “nefsinizden” ifadesinin kullanılışını bu düşüncelerine delil olarak göstermektedirler:

*Allah sizin nefsinizden eşler yarattı.*⁴⁹

*Allah nefsinizden elçiler gönderir.*⁵⁰

Görüldüğü gibi bu ayetlerde “nefsinizden” denildiğinde, insanlara kendi türlerinden eşler yaratıldığı ve insanlara kendi türlerinin içinden elçiler gönderildiği vurgulanmaktadır. Örneğin insanlara

⁴⁵ Kur’an-ı Kerim, Nisa Suresi, 4/1.

⁴⁶ Kur’an-ı Kerim, Araf Suresi, 7/189.

⁴⁷ Kur’an-ı Kerim, Enam Suresi 6/98; Kur’an-ı Kerim, Zümer Suresi 39/6.

⁴⁸ Erkan Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 78-79.

⁴⁹ Kur’an-ı Kerim, Rum Suresi, 30/21; Nahl Suresi 16/72; Şûra Suresi 42/11.

⁵⁰ Kur’an-ı Kerim, Âli İmran Suresi, 3/164.

meleklerden elçiler gönderilmediği böylece ifade edilmektedir. Hiç kimse bu ayetlerde “nefsinizden eşler” denildiğinde, insanlardan bir parça alınıp da bundan eşinin türetildiğini veya “nefsinizden elçiler” denildiğinde insanlardan alınan parçalardan elçilerin türetildiğini anlamamaktadır. “Tek bir nefisten” ifadelerini de bu ayetlerdeki “nefis” ifadeleri gibi anladığımızda her şey yerine oturmaktadır.

Ayrıca Nisa Suresi 1. ayette, bütün insanlara “Ey insanlar” ifadesiyle seslenilmekte ve “nefsi vahideden sizi yarattı (halakakum)” ifadesiyle bütün insanların yaratıldığı şeye dikkat çekilmektedir. “Ey insanlar” ifadesinden ilk insan(lar)ın (Âdem’in de) istisna edilmesi için bir sebep gözükmemektedir. Bu da “nefsi vahide” ifadesini, insan türüne bir gönderme olarak anlamayı daha mantıklı kılmaktadır. “Nefsi vahide”den eğer bazılarının iddia ettiği gibi “Âdem” kastedilseydi, “nefsi vahide”nin başına Arapçadaki belirlilik takısı olan “el” ifadesinin gelmesi beklenirdi, böylece “el-nefsi vahide” denilerek, bunun bilinen “Âdem” olduğu vurgulanabilirdi fakat burada böyle bir belirlilik takısı yoktur. Tefsir profesörü Mehmet Okuyan’ın belirttiği gibi, Nisa Suresi’nde, “nefsi vahide” ile Âdem, eşi ile “Havva” kastedilseydi; “eşini” ifadesi “zevcetaha” diye belirtilebilirdi, ayrıca “minha” yerine “minhu” denilerek (Arapçadaki erkek ve dişiyi belirtmek için ayrı zamirler kullanılmasından istifade edilerek) “nefsi vahide” ile erkek olan “Âdem”in kastedildiği açığa çıkarılabılırdi.⁵¹ Bütün bunlardan, “tek nefisten yaratılma” ifadelerinden, tek bir kişiden (Âdem’den) yaratılma yerine insanların kadın ve erkeğiyle tek tür olarak yaratılmalarını anlamının daha doğru olduğu kanaatine varıyorum.

Bu konuyla ilgili olarak; Kur’an’da ismi geçen Âdem’in ilk insan olup olmadığı, ilk insansa sadece eşiyile beraber mi bir toplulukla beraber mi yaratıldığı konusu gündeme gelmiştir. Eğer Âdem ve Havva’dan tüm insanların türediği söylenirse, bu iddia, bütün insanların tek bir çiftten türediği anlamını taşımaktadır. Öncelikle Kur’an’da bu konuda ayrıntılı bir açıklama olmadığını, bu yüzden bütün insanların Âdem ve Havva’dan, yani tek bir çiftten türediklerine dair inancın Kur’anî bir kökeni olmadığını tespit etmeliyiz. Evrin Teorisi ile ilgili

⁵¹ Mehmet Okuyan, *Yayımlanmamış Tefsir Notları*.

tartışmalardan tamamen bağımsız olarak bazı müfessirler, Âdem'in bir toplulukla beraber yaratıldığı görüşünü benimsemişler ve insanların tek bir çiftten yaratıldığı görüşünden Âdem'in çocuklarının enest ilişkiyle çoğaldığı sonucunun çıkacağını, Kur'an'da bu yönde açık bir ifade yokken bunu savunmanın yanlış olduğunu ifade etmişlerdir.⁵² Bunu savunan ilahiyatçılar, Kur'an'dan, Âdem'in tüm insanlığın biyolojik babası olduğunun temellendirilemeyeceğini savunmaktadırlar.⁵³ Bu görüşte olanlar, Kur'an'da geçen "Beni-Âdem" ifadelerine soy bağı anlamı verilmemesi gerektiğini; "Beni" ifadesinin "onu takip eden, onun yolunda olan" anlamlarına da sahip olduğunu, "Beni-İsrail" ifadesinin de Kur'an'da geçtiğini fakat Kur'an'ın hitap ettiği Yahudilerin hepsinin Hz. Yakub'un ("İsrail" Hz. Yakub'un diğer ismidir) soyundan olmadığını söylemektedirler. Ayrıca Kur'an'da Müslümanlara hitaben "Babanız İbrahim"⁵⁴ (Ebikum İbrahim) ifadesinin yer almasını fakat Hz. İbrahim'in biyolojik babalığıyla bunun alakası olmadığını açık olmasını görüşlerine delil olarak göstermektedirler.⁵⁵

Âdem'in yeryüzüne "halife atanacağını" söyleyen Kur'an ayetinde, meleklerin bu duruma şaşırıp "Orada kargaşa çıkaracak ve kan dökecek birini mi atayacaksın."⁵⁶ dedikleri aktarılmaktadır. Bazı tefsirciler, bu yüzden, Âdem'den önce onla aynı türden canlılar olduğunu, Âdem'le aynı türden olanların olumsuz özelliklerini melekler bildikleri için şaşkınlıklarını ifade ettiklerini, eğer daha önceden bunları görmemiş olsalar bu bilgiye sahip olamayacaklarını söylemişlerdir. Buradan hareketle Âdem'le eşinin kendi türünün ilk çifti olmadığını, fakat Âdem ile insanın yeryüzündeki "halifelik" vazifesinin başladığını savunmuşlardır. ("Halifelik" ile insanın özgür iradeye sahip, ahlaki yükümlülükleri ve sorumlulukları olan varlık olması anlaşılmıştır.)

İbn Bâbeveyh *Kitâbü't Tevhid* isimli eserinde Caferi Sadık'a atfen, Âdem'den önce insan benzeri canlılar olduğunu söyler. İmamiyye'den *Câmiu'l Ahbar*'ın yazarı ve Muhammed el-Bâkır'a da benzer

⁵² Okuyan, *Yayımlanmamış Tefsir Notları*.

⁵³ Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, s. 68-69.

⁵⁴ Kur'an-ı Kerim, Hac Suresi, 22/78.

⁵⁵ Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, s. 70.

⁵⁶ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 2/30.

görüşler atfedilir.⁵⁷ Yahudilerin kaynaklarından Midraş'ta da Âdem'den önce "yarı insan-yarı maymun" varlıklarının olduğu söylenir.⁵⁸ Görüldüğü gibi gerek İslam'ın içerisinden gerek diğer tektanrılı dinlerden bazı ilahiyatçılar, Evrim Teorisi'nin ortada olmadığı dönemlerde, Âdem'den önce "insanımsı" yaratıklar olduğunu kabul etmekte inançları açısından bir sorun görmemişlerdir.

Burada bence dikkat edilmesi gerekli nokta; Kur'an'da geçen "insan" ifadesini, biyolojide insanın türü ile ilgili olan "Homo sapiens sapiens" ile özdeş olarak görmemektir. Dini metinlere göre "insan" belli bir seviyede konuşabilen, iradesi olan ve bunlarla beraber sorumluluk sahibi bir varlıktır. Kur'an'da, Âdem'in önemli özelliği olarak dil kullanma yeteneğine vurgu yapıldığını hatırlayalım.⁵⁹ Dili kullanma; kültür oluşturma, belli bir seviyede düşünme ve dinsel sorumluluğun muhatabı olmak açısından olmazsa olmaz bir şarttır. Evrimi Tanrı'nın yaratma metodu olarak kabul eden tektanrılı dinlerin bağlıları, Âdem'i ve eşini "Homo sapiens sapiens" türünün içinde, sorumluluk sahibi olmaya yetecek şekilde konuşmayı ilk öğrenen, ilk sorumluluk sahibi olan canlılar olarak, yani "ilk insanlar" (ilk çift) olarak görebilirler. Ayrıca bu çiftin soyundan gelenlerin, bu çiftin geldiği kökenin insanlaşan diğer üyeleriyle çiftleştiği, böylece enest ilişki olmadan, başlangıçtaki bu gruptan insanların ürettiği düşünülebilir. Sorumlu olacak derecede dili öğrenen ilk grubun lideri veya vahye muhatap ilk kişisi olarak da Âdem'i düşünmek mümkündür. Böylece Kur'an'da, Ali İmran Suresi 33. ayette geçen "*Muhakkak ki Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemler için seçti.*" ifadesinin daha iyi anlaşılacağı da düşünülebilir. Çünkü ayette geçen "seçti" (istafa) kelimesi, belli alternatifler içerisinden birini tercih etmek anlamını çağrıştırmaktadır. Nuh ve İbrahim peygamberler, kendi dönemlerinde birçok insanın içerisinden seçilmişlerdir; Âdem'in de yaşadığı dönemde kendisiyle beraber var olan bir grubun

⁵⁷ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi 1*, s. 123.

⁵⁸ Rabi Benjamin Blech, *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*, Çev: Estreya Seval Veli, Gözlem Yayın, İstanbul 2003, s. 266.

⁵⁹ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 2/31-33.

içinden seçildiği görüşü “seçti” kelimesinin anlamına daha uygun gelebilir.

Böyle bir anlayış, Kur’an’ın “insan” ile kastını, “Homo sapiens sapiens” ile özdeş olmayan ama onun içinden türeyen bir grup olarak anlamaya götürür. Böylesi bir anlayışın Evrim Teorisi adına ortaya konulan anlayışların hiçbirleriyle ve dini metinlerdeki hiçbir ifadeyle çelişmediği kanaatindeyim. Fakat dinsel metinlerde bu anlayışa zıt bir ifade olmadığı gibi bu anlayış da tam olarak ifade edilmediği için böylesi bir anlayışa inanmayı veya inanmamayı İslami bir akide (gereklilik) olarak göremeyiz.

8. İnsan Onuru ve Maymunumsulardan Soy

Tektanrılı dinlere inananlardan Evrim Teorisi’ni reddedenler en çok, insanın maymunumsu bir canlıdan geldiği iddiası yüzünden bu teoriye karşı çıkmışlardır. Genelde insan soyunun maymunumsularla ilişkilendirilmesine dair iddia dile getirilince, Evrim Teorisi ile ilgili diğer tartışma noktaları gölgede kalabilmektedir. Bu yanıltan kaçınılması gerektiği ve bu teorinin, başta Tanrı inancı ile ilişkisi olmak üzere diğer önemli hususların, “insanın soyu” ile ilgili tartışmayla karıştırılmadan ele alınması gerektiği kanaatindeyim. Bazıları maymunumsu bir canlıdan yaratılışı, insanın onuruna ve olması gerekli ahlaki yapısına yakıştıramadıkları için, bazıları ise Evrim Teorisi’ni Âdem’den yaratılışa uygun bulmadıkları için itirazlarını seslendirmişlerdir. Yukarıda “Âdem’den yaratılış” meselesi ele alındı, şimdi diğer meseleyi ele alacağım.

İnsan soyunun maymunumsularla ilişkilendirilmesinin, insanın onuru ve tektanrılı dinlerin öngördüğü insanın olması gerekli ahlaki yapısı açısından bir sorun teşkil etmediği kanaatindeyim. İnsanları ister başlangıçtaki bir çiftten ister bir gruptan türemiş olarak kabul edin, köken olarak bütün insanların akraba olduğunu söyleyebiliriz. Tektanrılı dinlerin tüm kutsal metinlerinde birçok putperest ve kötü ahlaklı kişi kınanır. Sonuçta bu metinlerde kınanan Firavun gibi kişiler de insan ile aynı soydandır fakat bu hususu kimse insanın onuruna ve olması gerekli ahlaki yapısına zıt bulmamıştır. İnsanın diğer memelilerle veya balıklarla akraba olduğuna dair bir iddia, insanların Firavun’la akraba olduğu gerçeğinden daha kötü değildir. Evrimci

iddialara “insanın onuru” gibi bir kavrama dayanarak karşı çıkmak dinsel mantık açısından yanlıştır. Kur’an’da Allah’a isyan eden bazı insanların hayvanlardan daha kötü bir durumda oldukları şöyle ifade edilmiştir: *Onlar hayvanlar gibidirler, tuttıkları yol bakımından hayvanlardan da şaşkındırlar.*⁶⁰

Hayvanlardan daha kötü durumda olan insanlarla insan türünün ortak üyesi olmaktan rahatsız olmayanların, Kur’an’da hiçbir kınamaya muhatap olmayan sincap, kedi, balık gibi canlılarla akraba olmaktan rahatsızlık duymaları dini ve mantiki temeli olmayan bir rahatsızlıktır. Aksine bütün canlıları bir kökte buluşturan bir teorinin, canlılar dünyasına daha çok yakınlık duymamız için bir sebep sunduğu ve çekici bir güzelliğe sahip olduğu kanaatindeyim. Tüm hayvanların da insanlar gibi toprak ve sudan yaratılmış olduğuna dair Kur’an’daki ifadeler; Kur’an’ın zaten “ortak bir ata”yı hayvanlar ve insanlar için öngördüğünü gösterir. Cansız olan toprak ve su hammadde olarak “ortak ata” olduğunda bir sorun olmuyorsa, tek hücreli bir canlının tüm canlıların ortak atası olması da maymunumsuların insanın atası olması da insan onuruna aykırı bir husus olarak kabul edilmemelidir.

Bilimsel veriler vücudumuzdaki hücre sayısından çok daha fazla, trilyonlarla ifade edilen bakteriyi bedenimizde barındırdığımızı göstermektedir. Bedenimiz adeta bir bakteriler gezegenidir ve bunu da insan onuruna aykırı bulmayız. Bakteri gezegeni olmak insan onuruna aykırı değilse maymunumsularla soy yakınlığı nasıl olsun!

Ayrıca bedenimiz yediğimiz besinlerin dönüşmesi ile sürekli yenilenmektedir, yani “bedenimiz” dediğimiz aslında patatesin, pirincin, tavuğun, koyunun yenildikten sonra dönüşmüş halidir. Yediğimiz tavuğun, koyunun, patatesin, pirincin bedenimize sürekli dönüşmesini onurumuza ve ahlaki yapımıza aykırı bulmuyorsak; ilk insanın, hayvanların ve maymunumsuların dönüşmüş şekli olduğuna dair bir iddiayı da onurumuza ve ahlaki yapımıza aykırı görmemeliyiz. Evrim Teorisi’nin onurumuza ve ahlaki yapımıza ters olmamasının, bu teorinin doğru olduğu veya bu teorinin kabul edilmesi gerektiği anlam-

⁶⁰ Kur’an-ı Kerim, Furkan Suresi, 25/44.

larını taşımadığını da özellikle vurgulamak istiyorum. Salt dini daire içerisinde bu teoriye karşı “teolojik agnostik” pozisyonu benimsediğimi belirtmiştim. Fakat dinler adına bu teoriye yapılan bir itirazın, “insan onuru”na veya “insanın ahlaki yapısı”na dayanılarak yapılması gerektiğini savunuyorum.

Kaynakça

- Alpher, Ralph A., - Herman, Robert, *Genesis of The Big Bang*, Oxford University Press, New York 2000.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul 1997.
- Barbour, Ian G., *Religion in an Age of Science*, Harper and Row Publishers, New York 1991.
- Barbour, Ian G., *When Science Meets Religion*, Harper Collins Publishers, New York 2000.
- Bilgili, Alper, “An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fenni on Islam and Evolution”, *British Journal for the History of Science*, Vol: 48, No. 4, 2015.
- Blech, Rabi Benjamin, *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*, Çev: Estreya Seval Veli, Gözlem Yayın, İstanbul 2003.
- Bucaille, Maurice, *Tevrat, İnciller ve Kur'an*, Çev: Mehmet Ali Sönmez, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- Descartes, Rene, *Metod Üzerine Konuşma*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınları, İstanbul 1984.
- Drees, William B., *Beyond The Big Bang*, Open Court Publishing, Illinois 1993.
- Einstein, Albert, *İzafiyet Teorisi*, Çev: Gülen Aktaş, Say Yayınları, İstanbul 2001.
- Einstein, Albert, *The Theory of Relativity and Other Essays*, MJF Books, New York 1997.
- Gamow, George, *1-2-3 Sonsuz*, Çev: C. Kapkın, Evrim Yayınevi, İstanbul 1995.
- Gleick, James, *Kaos*, Çev: Fikret Üçcan, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2003.
- Guillen, Michael, *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*, Çev: Gürsel Tanrıöver, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2001.

- Hawking, Stephen, *A Brief History of Time*, Bantam Dell Publishing Group, New York 1988.
- Hawking, Stephen, *Ceviz Kabuğundaki Evren*, Çev: Kemal Çömlekçi, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.
- İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı*, Çev: Kemal Işık-Mehmet Dağ, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998.
- Kocabaş, Şakir, *Kur'an'da Yaratılış*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- Kuran Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2004.
- Leibniz, G. W., *Monadoloji*, Çev: Suut kemal Yetkin, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- Merriam Webster's Collegiate Dictionary*, Merriam Webster Massachusetts 1993.
- Newman, Robert C., "Progressive Creationism", *Three Views on Creation and Evolution*, ed. J. P. Moreland-John Mark Reynolds, Zondervan Publishing House, Michigan 1999.
- Okuyan, Mehmet, *Yayımlanmamış Tefsir Notları*.
- Prigogine, Ilya, *Keskinliklerin Sonu*, Çev: İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2004.
- Sarioğlu, Hüseyin, *İbn Rüşd Felsefesi*, Klasik, İstanbul 2003.
- Schleiermacher, Friedrich, *The Christian Faith*, T. and T. Clark Publishers, 1999.
- Spinoza, Benedictus de, *Tractatus Theologico-Politicus*, Çev: Samuel Shirley, Brill Academic Publishers, 1997.
- Swinburne, Richard, *The Existence of God*, Clarendon Press, Oxford 1991.
- Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2003.
- Yakıt, İsmail, *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- Yar, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.